

Baráth Katalin

MAGYARORSZÁGOK SZÁZADFORDULÓI Megjegyzések a történetírás narratív természetéről

*„A történet és a fikció próza is narratív megértés-
és értelmezésűvé válik igényel. a befogadói oldal narratív
történeink megértésében pedig az elbeszélés két mé-
tereztetésként több a megértés, mint a különbség.”*

(Thomka Beáta)¹

*„Egy-két nemdöntőképpor a történetet legyőzőkkel
szembesítjük, valahányszor azt látjuk, hogy egy törté-
neli elemzésben (...) valaki túl egyszerűen beszéli
a folytonosság, a különbség, a kategória, a kü-
szöb, a törés és az átmenet fogalmait, a sorozatok és
a körök leírását.”*

(Michel Foucault)²

Micsoda is a századforduló? Ha e kérdésre egy összefoglaló jellegű munkában keressük a választ, a válaszkeresés művelete olyan problémákkal állíthatja szembe az olvasót, amelyek nem pusztán az emlegetett kérdéssel kapcsolatosak, hanem sokkal inkább vonatkoznak az általánosan értett történetírás működéskére. E problémák érvényét és a megválaszolásra való törekvés jogosságát, esetleges hasznát csak erősíthetik azok a tapasztalatok, amelyeket a további, századfordulót tárgyaló összefoglalók olvasása kínál. A magyar századfordulóról beszámoló XX. század

¹ Thomka 2001, 165.

² Foucault 2001, 22.

végi munkák (e korszak mindegyiknek csupán egy részét teszi ki) elbeszélői hangja, tárgyválasztása, választott szereplői, koncepciója, hangsúlya és egyéb aspektusai önmagukban is számos kérdéssel terheltek, de különösen akkor tűnik érdekesnek e szempontok megfigyelése, ha összehasonlítjuk ezeket a szövegeket, és láthatóvá válnak a közöttük lévő különbségek, ugyanakkor a beszédes hasonlóságok is.

Úgy vélem, nem teljesen hiábavaló rákérdezni a nagyfokú és a „történeti mező” (Kenneth Burke) egészében is érzékelhető különbségek okaira. „Talán felesleges mondanom, hogy itt nem azokról a szaklapok recenzióiban felhívó vitákról beszélek, melyek valamely történész szakmai felkészültségét vagy precizitását kérdőjelezi meg. Olyan típusú kérdésekről van szó, melyek akkor vetődnek fel, amikor két vagy több, nagyjából egyforma felkészültségű és elméleti érzékenységű tudós egyazon történelmi eseménysor interpretációja során alternatív – bár egymást nem szükségképpen kizáró – eredményre jut, avagy éppen hogy teljesen eltérő választ ad olyasféle kérdésekre, mint például: „Mi a reneszánsz valódi lényege?”³

White az eltérések okaként „a történeti magyarázat négy paradigmatis formáját” (*formalista, mechanisztikus, organicista, kontextualista*) különbözteti el Stephen C. Pepper nyomán, de én alapvetően nem e magyarázathíptézisekben keresem (és olykor találok meg) a differens és a hasonló mozzanatok hátterét, hanem a szóban forgó szövegek *elbeszélés*ként való szemrevételezésben, tehát az elbeszélő jelleghez immanensen kapcsolódó sajátosságokon keresztül.

³ White 2007, 143.

A dolgozat tárgya, a tárgyválasztás okai, a vizsgálat módszerei és alkalmazásuk remélt haszna

A dolgozat címéből olvasója arra következtethet, hogy a továbbiakban azon problémák tárgyalásán kerítünk sort, amelyek *összességében* jellemzik a századfordulóról alkotott képet,⁴ legyen az megalkotva bármely tudomány érdeklődésének megfelelő eszközökkel. Ez a következtetés azonban, előre figyelmeztetek, alapvetően téves. A századforduló diskurzus a jelenlegi esetben valószínűleg csak *nyergául* szolgált egy olyan figyelem irányította vizsgálatnak, melyet elsősorban a *történetírásról általában* vonatkozó megállapítások lehetősége motivál. Ha nem futnánk bele ezáltal egy bizarr képzavarba, akár azt is mondhatnánk, hogy a századfordulót tematizáló beszédek és beszédművek most „csak” a kísérlettel nyúl szerepét hivatottak betölteni, és a diskurzus voltaképpen állításainál, különösen pedig állításainak igazságtartalmánál sokkal nagyobb mértékben kötötte le figyelmünket a szóban forgó beszédek milyensége. És mert a diskurzuson belül legfőképpen a történetírás egyes tulajdonságainak feltárására törekedtünk, így vizsgálatásunk mozgásterét szükségszerűen korlátozódott a *historiográfia* kereteire, hanyagolva az egyéb tudományokat.

A figyelemnek a történetírás természetére fókuszálásából következik, hogy a dolgozat céljából nemigen jelölhetünk ki olyan tanulságokat, amelyek valamely historiográfiai szöveg igaz vagy hamis voltának megállapítására vonatkoznak. Az effajta megállapítások ugyanis amiatt sajátosak, hogy a történetírásnak pontosan azon aspektusait nem ismerik el, melyeket a jelen tanulmányban tárgyainl kívánunk, és amelyek talán eredendően

⁴ A dolgozat írása folyamán most írt szöveget a fejembe először, hogy 2003-ban akár félreírható is lehet a századforduló megnevezés. Ezért köztöm, hogy jelenleg a XIX. századnak a XX.-ba fordulón a téma

tartoznak hozzá a történetíráshoz, mint az igazság kritériumainak teljesítése (vagy nem teljesítése). Az igaz/hamis, az így történt/sem így történt értékkeltség valamelyikét odaltérni törekvő kritikai pozíció rendszerint ellekelt a történetírás olyan alapvető tulajdonságától, hogy a történetírás szöveg, mégpedig alaposan szerkesztett szöveg, és e mivoltából fakadóan ki van szolgáltatva olyan alakító lényezőknek, mint az elbeszélő jelleg vagy a retorikai törvényszerűségei, alapjelmei. Mindehhez hozzá kell tennünk, hogy ez utóbbiak is történeti természetűek, vagyis a belőlük építkező rendszerek igen változókonnyak, akár csak minden egyéb, nyelvi elemből alkotott struktúra.

Hogy mivel tudunk meg többet a történetírásról, ha a tulajdonképpeni anyagára, a nyelvve történelileg ráépült szerkezetek (ezen esetben a *narratívitás*) szemszögéből vetjük alá az elemzés műveleteinek, nem mérhető föl könnyedén. Remélhetőleg nem elveve elítélendőek egy dolgozatban az objektivitás látszatát kias időre felfüggesztő megjegyzések, és lehetőségem nyílt elmondani, hogy személy szerint fontosnak tartom felhívni a figyelmet a történetírásnak a szövegszerűségből következő kiszolgáltatottságára konkrét, lehetőleg kortárs történeti elbeszélések vizsgálatán át. Elgondolkodtatott ugyanis, miféle történeti tudatot leplez az az elképzelés, hogy egyrészt a mindenkori jelent és a múlt egy adott szakaszát elválasztó időn mint úvegen egyszerűen keresztülnézve megpillantható a múlt, és a látványa elmesélhető anélkül, hogy saját hangunk hallatszódna; másrészt pedig hogy a múlttól szóló elbeszélésünk pontosan azt a képet fogja előidézni az olvasóban, melyet mi látunk.

A történetírói önreflexiónak ez a számos munka által demonstrált hiánya aztán egyéb, messzebbre vezető következtetésekre is indíthat. Részben magyarázatot adhat a kortárs magyar historiográfiai termés műfaji szerkezetére is, az egyes elbeszélésfűcsok és -témák dominanciájának okaira. (Úgy látom, hogy a kortárs magyar történetírás *mainstream* vonulata – a nézőpontok,

módszerek, témák tagadhatatlanul kialakult vagy kialakulóban lévő pluralitása mellett – továbbra is a totalizáló *newzettörténet*, illetve az ilyen módon fejbüntetett politikai eseménytörténet maradt. Persze őrizve a látszatot, hogy „a nemzeti történetírás műhelyeiben” folyó „tudományos buzgálkodás” még mindig képes megfelelni a funkciónak, „melynek jegyében a múlt század derekán és a század második felében intézményes formák között megalkották”³ illetve, hogy ez a funkció manapság is éppúgy érvényes, mint valaha. E véleményemet a történetképzés tapasztalt hangsúlyai mellett⁴ minden bizonnyal befolyásolta a dolgozatban vizsgált, az utóbbi években keletkezett szövegeknek elbete vonulataba tartozása is, bár éppen a közéjük tartozó Romsics-narratíva valamelyest újszerű törekvését lehetne fenti megjegyzésem ellenpéldájául idézni – hogy miért hatástalanul, arra a dolgozat későbbi vizsgálódásainak eredménye válaszol.)⁵

Dolgozatomban négy, négy éven belül megjelent *newzettörténeti* jellegű *narratívák*nak a századforduló időszakát tematizáló

³ Gyáni 2000, 31–47; illetve 31–32.

⁴ Az ELTE történetképzésében 53 tanegység abszolválása vezet a bölcsészdiplomához. Ebből 1-1 (azaz egy-egy) jegyet kell arányosítás, valamint *gazdaság- és társadalomtörténeti tárgyból* szereztetni. Ha pillantást vetünk a szigorlati tételegyezésekre, negyfelével kell keresnünk rajtuk a nem politikai-történeti tételeket – és a szigorlatoztatottok kérdéseikben és a feleletek értékelésében természetesen (amúszíhatom) ehhez igazodnak.

⁵ A legutóbbi *frü de szöveg* történetírásunk produktumai között kétségtelenül reprezentatív láányt alkot a sok-sok igényes kiállítású, nem egyszer nagyívű *Magyarország-történet* (ideértve azokat is, amelyek csak egy-egy időszakot tárgyalják Magyarország történelének) ami véleményem szerint nem éppen az elbizonytalanodás jele. Ezzel kapcsolatban azért meg kell jegyezmem, hogy az államalapítás millenniumi bizonynyal összhangban hatott az effajta történetírás (legalábbis számszerű) megújulására, így kétféle némiképp a két legutóbbi századforduló hasonlóságának illúzióját.

szöveget elemzem, különösen két szempont tekintetbe vételével. Az egyik szempontot követve a *korszakolás* problémáját járom körbe az egyes művekben, előzva ezzel a századforduló elnevezés tartalmához való hozzáférést, de ennél általánosabb megfigyelések tételét is. A másik szempont által azokra a következőképpen vagy sajátosságokra kívánok némi világot vetni, amelyek a történetírás *elbeszélő felelőseiből* adódnak. Az elemzésben használt eszközök nem a hagyományos szaktudományos módszertanból származnak (ezeken például a történészképzés során elsajátítandókat értem), mégpedig végső soron azért, mert az utóbbi által kínált műveleti készlet egyszerűen kevésnek és eredménytelennek minősült már esetelt *céllaim* elérésére. Sokkal több sikerrel kecsegtetett a nyelvészeti és irodalomtudományi narratológia és a retorika tudományának eljárásait alkalmazni – így is cselekedtem. Jelen tanulmányban főként narratológiai szempontokat érvényesítve a következő munkákat használtam fel „alapanyagul”: *20. századi magyar történelem 1900–1994* (Pölskei-Gergely-Izsák 1997); *19. századi magyar történelem 1790–1848* (Gergely 1998); *Magyarország története a XX. században* (Romsics 2001); *A tizenkilencedik század története* (Csorba 2000).

Bevallom, nem követtem túlságosan kifinomult aspektusokat a művek kiválasztásában – lényegesnek tűnt, hogy legyen a szövegnek valamiféle *respektusa* (kettő közülük egyetemi tankönyv, a Csorba-kötet sorozata „a Magyar Művelődés Alkalmából a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumának támogatásával” készült, a Romsics-könyvnek pedig sajátosnak mondható jellege és olvashatóssága okán is nagy volt a kritikai visszhangja). Szintén fontos szempont volt, hogy legyen a *legutóbbi évek* ter-

⁶ A kötetről ugyan kiderült „második, bővített kiadás” volta, de hogy az első kiadás mikor jelent meg, arra nincs adat. Az biztos, hogy a négy mű közül időrendben ez keletkezett elsőként, annak megfelelően juttam el az elemzésnek sorba rendezésénél, magam sem térve el az időrend klasszikus szerkesztési parancsától.

méke, tartalmazza a századforduló elbeszélését, ám egy nagyobb narratíva részeként. Az sem volt közömbös, hogy például szolgálasson mind az egy-, mind a többszerződés elbeszélésre, illetve arra, hogy két különböző század narratívájába illesztve tárgyalja a századfordulót.

A századforduló elbeszélése a „nemzeti történetírás” narratíváin belül

A korszak problémája

Ha vizsgálódásunk tárgyánál egy korszakot tematizáló történelmi diskurzust jelölünk ki, elűz a gesztushoz célszerű mellékelni azokat az okokat és érveket, amelyek a korszak határának megvonását alátámasztják azon a szegényes, bár érthető indokor túl, hogy gyakorlatilag lehetetlen az időfolyamot „felszeletelni” elbeszélni vagy elemezni, szemléljük akár bármilyen, egyetlen történelmi aspektusból. Akármennyire is természetesnek tűnik azonban egy ilyesfajta magyarázat, a történészek ritkán élnek vele, amiből arra következtethetünk, hogy a potenciális olvasókkal közös tudásukként feltételezett a korszakhatárokat kijelölő ok, vagy pedig a határvonás érve implicit módon mégis benne rejlik az elbeszélésben. A magyarázat elmaradásáért talán nem jogtalan még egy harmadik lehetséges okot is sejtetni, miszerint pusztán praktikus megfontolás húzódik a főrésvonalak megrajzolása mögött: valahol el kell kezdeni, valahol pedig be kell fejezni.

Valószínűleg nem új gondolat a korszakolás magyarázata: nélkül maradását egy viszonylag erős, hosszú hatású történetírói hagyományban keressük, amely a világtörténelemnek mint üdvörténelemnek, majd, mint az evlág: tökéletesség állapota felé

haladónak a felfogását elvesztő vagy elutasító történelfilozófiát alapokon áll?⁹ Mi az az elv, amely összefüzi az események, jelenségek, emberek, eszmék és más történelmi entitások darabjait, ha az emberiség történetének teleológiája elenyészik? A kérdésre pusztán abban az esetben nem szükséges választ adni, ha korlátozzuk a történetekből az egyetlen vég felé irányuló tekintet perspektíváját, és gátakat emelünk neki az idő egyes pontjain – tehát fenntartjuk a *töredézettség* egy bizonyos fokát. Hans Robert Jauss *Rankéig* vezet vissza a korszakolás műveletét mint bevett történelmi eljárásmodort.

„A historizmusnak elkötelezett történetítő akkor látszott elkerülni a történelem befejezettségének és ugyanakkor folytatódásának dilemmáját, amikor csak korszakok leírására korlátozta magát, s azokat a »befejező jelenetig«¹⁰ vette figyelembe, ügyet semelve folytatásukra. A történelem mint korszakok ábrázolása – ez látszott a historizmus megtestesülési módszertani ideáljának.”¹⁰

Az sem új gondolat, ha a korszakot egy bizonyos szellem, eszmeiség élettereként fogja föl a történelem, s úgy jelöli ki a határokat, hogy az adott időszakban bizonyítékokat keres e szellem afirmációjára.

A korszakhatárok keletkezésének kérdése a történelmi jellegű tudományokat érintheti központi problémaként, s esetenként e tudományok művelői foglalkoznak is vele, lévén, hogy a nagy történetek idejének lejártát már jó néhány éve proklamálták a posztmodern ideológiákkal, és e bejelentésnek elvileg a hagyományos korszakok határát is föl kellett lazítani, vagy legalábbis rákérdezni indokoltságukra. „E kihívások között is kulcsfontosságú az a felismerés, amely elkülöníti a mindenkori történelmi korszakot (pontosabban: a korszakotuldatot) és a korszak-

⁹ Löwith 1937.

¹⁰ Jauss 1999, 42.

határok létrehozásának műveletét. A történelemben szinte minden periódusról kimutatták már, hogy a kettő közöttsem fedi egymást, s a metahistória nézőpontjának éppen az a feladata, hogy e kétféle korszakot divergenciája által kijelölt dinamikus időszakadékokat vegye szemügyre.”¹¹

Hány évig tart egy század?

Az általam vizsgálatra citált munkák címükben viselik a korszakolás tényét, amelyet némileg félrevezetően egy évszázad határa: (kezdő- és záróév) által bezárt időszakasként tartalmak föl. Am ha az olvasó fölül e könyvek bármelyikét, tapasztalhatja, hogy a címükben a XIX. és XX. századi magyar történelmet megelőlegező művek egyike sem a kronológiai értelemben vett századhatárokkal pontosan egybeeső történetidőt prezentálja. Leginkább a Csorba-összevettől volna várható ez a megfelelés, tudván, hogy e könyv a Magyarország századokra felosztott történelmét felmondó sorozat (*Hogyan Századok*) egyik darabja, ahol is magának a (szüntűgy megszabott határokkal bíró) teljes történetnek a „születelőlve” a század, vagyis az egy-egy kötetbeli időeltolódás az egész sorozatra kiható következményvel járhat – elvileg. Bónaszatalon fekvő korelemlék közül kettő-kettő címé ugyanazt a tartalmat ígéri. Ha *összeállítás*ként tárgyaljuk őket (márpedig most ezt tesszük), kiemelt funkcióval rendelkezik a kezdőhelyzet, a történet megalapozása, vagyis a kezdőpont meghatározása. Csorbánál ez egy meglehetősen eredeti helyzet: azoknak a perceknek („történelmi pillanatok”) az érzékelés megjelenítése, amikor Kőrösi Csoma megérkezik Tibetbe – ő kora szimbolikus alakjaként kerülhet e kitüntetett történetbeli pozíció középpontjába. Am a történetmondó perspektívája nyomán kiszélesül, különösen érthető, hogy számot adjon arról, a világon mi zajlott e kiemelt pillanatban. Végül felbukkannak

¹¹ Kulcsár-Szabó 1996, 128.

azok a sajátosságok is, amelyekben kifejeződik az elbeszélésben bennfoglalt idő kiszakításának magyarázata, az időszak egyénítése:

„A század így vált a piacgazdaság kibontakozásának, a polgári társadalom kiépülésének, a nemzetállamok kialakulásának történelmi időszakává.” (Uo. 8.)

Maga az eseménytörténeti elbeszélés II. József halálát tűzi ki indító szituációként, ám szinte nyomban hatástalanítja ezt a markáns határmegjelölést azzal, hogy II. József egész uralkodására kiterjeszti a korszakváltó szerepet:

„Az ő uralkodói évtizede során a dolgok visszafordíthatatlanul megváltoztak, így az 1790-es évektől új periódus indul a magyar történelemben: a polgári átalakulás korszaka.” (Uo. 9.)

Ezzel a kijelentéssel Magyarországra nézve is identifikálja a XIX. század szellemét, közösséget teremtve azzal az imént idézett, szintén e század jellegére vonatkozó meghatározással, amely tagabb térré vonatkozott (a világra? Európára?). A XIX. század a kötetben nem az 1900-as évvel zárul, hanem 1914-gyel. A Gergely András szerkesztette *19. század* nélkülözi az előszót, azaz bármilyen eligazítást vagy indoklást a benne foglalt elbeszélés határolta, tárgyaira vagy akár indítékaira nézve. A bevezetés elmaradásából olvasatom szerint egyrészt az a következtetés vonható le, hogy az elbeszélés főnti alapelemét illetően a szöveg „nem kíván” párbeszédbe bonyolódni az olvasóval,¹² vagyis korlátozza az olvasó értelmezői tevékenységének hatókörét, mivel a szóban forgó tényezőket tekintve nemhogy alternatívákat nem kínál föl, de az alternatívák létezését sem hozza szóba. (Ezzel nem

¹² Nehéz volna meghatározni, ki lenne az ebben a többszerzős kötetben, aki az elbeszélés egészének kommunikációs helyzetében (hiszen az írás és olvasás köz tudottan kommunikációs aktus) a feladói pozíciót foglalja el, nem beszélve arról a további nehézségről, amely a szerző, a történelmi elbeszélő és a történet közötti viszonyok tisztázatlanságából adódik vagy adódhat.

állítom azt a Csorba-könyvről, hogy az értelmezésnek korlátlan játéktérrel biztosít, ám egy szimbolikus alak és egy vele kapcsolatos szimbolikus pillanat kiemelése „az életfolyam milliárdnyi szálból egybeszötti vásznából”, valamint az elbeszélői helyzetbe az olvasót is bevonó többes szám első személyű grammatikai pozíció kétségkívül szubjektívebbé és kommunikációs szempontból értékesebbé – személyesebbé – teszi az elbeszélést ellentétben egy olyan szöveggel, amely neutralizálni látszik az elbeszélői aspektust, és a vele való párbeszéd esélyét minimálisra csökkentve a passzív befogadó szerepét osztaná olvasójára.)

Másrészt nyilvánvaló nehézségekbe ütközne nyolc különböző szerző elbeszélésének motívációit és módjait közös nevezőre hozni. Mlába a feltételezett törekvés, amely egyöntetű és egyértelmű (a kétségeket és alternatívákat lehetőség szerint felszámoló) történet létrehozására irányul. Visszatérve a Gergely szerkesztette kötet korszakolására: a korszakkezdést konkrét kijelölésének problémáját megkerülve¹³ a következő címet viselő fejezet áll az élen, és alapozza meg, vezeti fel a történetet: *A Habsburg Birodalom és Magyarország*. A cím sejteti, hogy a kronológia aspektusa nemcsak a kezdőév megnevezésének hanyagolásával, hanem egyéb módon is lefokozódik, mivel az első fejezet tárgyából következően nem fogadhatja vezérelveül az időtendét

¹³ Természetesen észrevettem a címlapon hatalmas számokkal írott 1790–1918 kitételt, de mégsem hagyhatom megjegyzés nélkül, hogy a cím alapján jogosan várható incipitum („1790-ben...”) íger nagy távolságba került az elbeszélés tényleges kezdetétől, mégpedig olyannyira, hogy az első eseménytörténeti fejezet (amely valójában a negyedik) sem ezzel az évszámmal indul, hanem egy másikkal: „Az 1780 végén trónra lépő II. József...” (Gergely 1998, 128), egyúttal minden II. József uralkodásának egyes eseményeiben jelölve meg azokat a fordulópontokat, amelyekből a későbbi történések kifejlének. Így hát nem tartom alaptalannak a megállapítást, miszerint a korszakkezdő évszám címlapon való feltüntetése ellenére is jogos a kérdés a történet kezdőpontjait illetően.

(és a gazdasággal, valamint a társadalommal foglalkozó második és harmadik sem).

Az első fejezetek *pillanatfelvételek*, amelyek az eseményekből szűzödő történet ellenében hatnak, minthogy leginkább egy, a változás momentumait elmosódottan (másodrendűként) feltüntető pillanatfelvételhez hasonlíthatók. A *pillanatfelvétel* minősítés azonban bizonyosan paradox annyiban, hogy az első fejezetekben érintett időszakok a rapszodikusán előforduló évszámokból kikövetkeztethetően a XVIII. század közepétől egészen 1895-ig tart, miközben a melléjük (helyesebben utánuk) illesztett, *csomagotörténet*-nek nevezhető elbeszélések időhatárai markánsan, egy-egy évszámmal jelölten módszeres kronológiai előrehaladást mutatnak egészen 1867-ig, ahol is egy újabb „pillanatfelvétel” (ezúttal gazdasági vonatkozású) szeli át az időelvű elbeszélés folyamát.

A szinkrón panoráma és a diakrón történetmondás erfajta *világosi*, mondhatni, sejtetek némi anomáliát vezérelveik (és így a teljes, nagy század-elbeszélés) összefüggéseit illetően. Am ezek tárgyalását most elhalasztom, magam is alkalmazkodva a tematikus és nem asszociatív elbeszélői diskurzus rendjéhez. A szóban forgó többszerzős történet és a Csorba-könyv végső szakaszhatára között igencsak konkrét különbség tapasztalható pontosan négy év, azaz egy világháborúnyi idő. Ez az ellentét rejthet valamiféle vitát a XIX. század végét illetően. (Immár természetesnek tűnik, hogy ez nem 1900), amelyet azonban egyik könyv sem említ, habár egy világháborúnak mondott konfliktus benne vagy kimaradása egy történet szintjében vélhetően kihatal az egész elbeszélésre. A miértre és a mikéntre vonatkozó választ azonban halasszuk akkorra, amidőn már számba vettük a további két munka korszakhatárát.

A címükben a XX. századot feltüntető Magyarország-történetekkel kapcsolatban a fentiekből adódóan már a fellapozást megelőzi a gyanú, hogy a XX. század éppen így nem 1900-zal

(vagy 1901-gyel) indul majd, mint ahogy a XIX. század történetei sem 1800-zal (vagy 1801-gyel) kezdődtek. A gyanú természetesen be is igazolódik.¹⁴ A Póloskei-Gergely-fésák szerkesztette (a továbbiakban Póloskei 1997) XX. századi magyar történelem elbeszélése a címenen túl a következő mondattal veszi kezdetét: „Az 1867. évi kiegyezéssel teremtett kettős Monarchia csillagórában született.” Ha azonban a Gergely-féle XIX. század „panorámaszerű” első fejezeteit sem tekintjük elég relevánsnak az elbeszélés tulajdonképpeni kezdőpontját illetően, akkor itt is illendő folytatni az olvasást és felkutatni a második korszakkezdetet. A továbbhaladást az is indokolja, hogy az első, rövidebb állapotleíró fejezetekben az évszámok nem időrend vezérelte sorban bukkanak elő most sem, sőt, egyes fejezetek szinte nélkülözik az évszámokat, amely gyakorlatot természetesen hiba volna felkötöni, ha a (feltételezetlen) kronologikus rendet követő, és így az évszámoknak történetalakító szerepet biztosító esemény-történeten kívül egyéb, eltérő sajátosságokkal bíró történetirői műfajok létjogosultságát is elismerjük. Továbbolvasva a művet tehát csakhamar rálelhünk a keresett második korszakkezdetre, mégpedig a *Literális reformpropitika* címet viselő fejezet első mondatában:

¹⁴ Később személyesenek tűnő megjegyzést kell fűzöm ahhoz a dolgozatomban gyakran tapasztalható gyakorlathoz, hogy a jelen igeidejét alkalmazom – miként azt most is teszem. A megjegyzés lényege és magyarázata a következő: Történelemszaktológusként számos alkalommal részeseiterek tanácsain a szemináriumi dolgozatok megírásával kapcsolatos módszertani és stilisztika jellegű tanácsokban. Egy sem volt: rám azonban olyan hatással (kategorikuságát illetően sem), mint az, miszerint *élténeti témijú dolgozatban köztérkép a múlt igeidejét illesztő beszámoló*. Nem tudom, hogy milyen széles körben osztják ezt a véleményt szaktudományos körökben, műveusem a mostani dolgozatom olvasójával közölnöm kell, az én vélekedésem ebben a tárgyban a dolgozatomban követett eljárásból kideríthető, illetve, hogy ez az eljárás nem csupán a vélelőden következővénye, hanem megfontolt stratégiáé.

„1890. március 8-án megbukott Tisza Kálmán, és néhány nappal később Bismarck kancellár. A két, csaknem egyidejű bukás, ha nem is meglepetésszerű, de nagy horderejű esemény volt, személyekben fejezte ki egy korszak leáldozását. A változás mindazonáltal meglehetősen szürke személyiség, gróf Szapáry Gyula, egy sablonos mágnáspolitikus és óvatos reformpolitikai irány jelezte.” (Uo. 19.)

A fenti néhány mondat véleményem szerint világosan mutatja be az egy korszak határainak kijelölését övező nehézségeket. Hogy két politikus egyidejű távozása egy korszak végeként legyen értelmezhető, annak mindenképp a szóban forgó államfőiről közötti párhuzam megvonása az előfeltétele. Ez jelen esetben nem történik meg explicit módon, az olvasónak magának kell megalkotnia ezt a hasonlóságot a rendelkezésére álló (előzetes) ismeretekből. Távozásuk körülményeiben ugyanezeket a közös vonásokat tételezzük fel (vagyis hasonló folyamat, következményeképpen történt Bismarckkal és Tiszával az, ami történt), és mindkettejük távozása bukásként, azaz kudarcként, sikertelenségként ítélendő meg – ez a megítélés arra a narratívára van következménnyel, amely a két politikusi életpálya egészét öleli föl. Két különböző személy sorsa természetesen csak későbbi konstrukció által lesz hasonló, és e konstrukció megalkotását általában alapvető módon befolyásolják az időbeli egyezések: a kortársiasság, sőt, jelen esetben a (szintén utólagosan bukásként értékelt) pozitívizálás egyidejűsége. Talán nem alaptalan azt mondanunk, hogy az egyidejűség a múlt elbeszéléseiben történetalakító funkcióval bír visszamenőleg is – vagyis nem mint hasonló folyamatok hasonló következménye,¹⁵ hanem mint az előzményekben hasonlóság találására buzdító motiváció. Így válhat a két eseményt első pillantásra pusztán egyedülálló rokoni vonásként összekapcsoló azonos (vagy hasonló) dátum jóval na-

¹⁵ Bár az is kérdésként vetődhet föl, hogy hasonlóan minősített folyamatok önkéntlenül hasonló következményeket eredményeznek-e.

gyobb jelentőségűvé – jel lesz, amely jóval többet sejtet önmagánál, éppúgy, mint ahogy a jéghegy csúcsa az egész jéghegyet. Ez a jelenségek és események sokaságát eggyé forrasztó szimbólum fontos szereppel bír a történetírás korszakoló tevékenységében. „A korszakhatárok tehát jelként foghatók fel, olyan jelként, amelyek nélkül nem létezne a múlt, legalábbis abban az értelemben nem, hogy jelentéseket teljesen hozzárendelő, értelmezni lehetne.”¹⁶

A korszak földszel

A fent idézett közös bukás mint korszakhatárjel azonban egyéb általános sajátosságokat is példáz a korszakolással kapcsolatban. Egyrészt azt, hogy bevett szokás egyes korszakokat személyekkel szimbolizálni, amely szimbolizálás azonban nem mondható problémamentesnek. Mi fűzhet össze egy múltbeli személyt és egy, az időből kivágott szakaszt? A kapcsolat létrehozásának nyilvánvaló alapfeltétele az azonos időhöz kötöttség, pusztán az a kérdés, hogy az illető személynek tevékenysége milyen mértékben járul hozzá a múlt egy darabjának korszakká avatásában? A személy tevékenységének jellege ad-e arculatot azoknak az éveknek, évtizedeknek, amelyekben élt, vagy az adott korszaknak tulajdonított jelleg (szellem) ad jelentőséget egy-egy személynek? Mivel a történetírásnak is van története, nehéz volna az iménti kérdés gordiuszi csomója; egyetlen válasszal kettészelni – ugyanis az egyes történeti személyek kiemelése akár a politikusi életpályák tömegétől gyakran a történetírás (és az emlékezet) hagyományában gyökerezik, és nem kevés munkát emésztet föl e történeti notabilitások sorának megbontása, az életpályákhoz rendelt értékek finomítása. (Tapasztalatom szerint a differenciált minősítés kimunkálásáról könnyebben fordítható

¹⁶ Kulcsár-Szabó 1996. 130.

az adott szereplő értéke az ellenkezőjébe, amivel a jelentősége természetesen még nem vesztí el.)

A tárgyalt korszakmegjelöléssel kapcsolatos további észrevétel a *határ* (a változás) kettős jelzése Szapáry Gyula miniszteri-nöki feltűnésével. Emögött az a koncepció rajzolódhat ki, amely azonos folyamat következményeként aposztrofálja kormányvált-bukását (hiszen az előzőekben nemcsak Tiszáról, de Bismarckról is szó esett) és helycseréjét. A helycsere mint változásjel politikai (személyi?) tulajdonságok közötti eltérések feltételezést indukálja, és éppen a szöveg ismét az olvasói előismeretekre apellál, arra, hogy Szapáry rövid, bár karakterisztikusnak (Önd Elpiszlásából („meglehetősen szürke személyiség” illetve „sablonos mágnáspolitikus”) Tiszára nézve ettől különböző identitást, attitűdöt körvonalazzunk. De vajon mitféle következményei vannak a magyar történelemre nézve annak, ha valaki „meglehetősen szürke személyiség” és „sablonos mágnáspolitikus”, vagy ettől feltételezetten eltérő jegyekkel bír (gondoljunk itt Tiszára)? Talán nem csupán az én véleményem, hogy erre a kérdésre nehéz választ találni, ha csak nem tulajdonítunk törvényszerű hatást minden egyes jellemvonásnak. A történetírás narratívának csomópontjaiba helyezett szereplők tárgyalását azonban most csak utalásszerűen ejthetjük meg, lévén, hogy erről a problematikáról illendőbb az elbeszélés alapcsemei között szót ejteni.

A történelmi természet és a kronológia

A korszakolás kérdéséhez visszakanyarodva vegyük szemügyre a negyedik narratíva eljárását. Romsics Ignác Magyarország-történetében az elbeszélés voltaképpeni indulásához több reflexív-összefoglaló szövegen át vezet az út, amelyek már előzőleg orientálják az olvasói figyelmet. Deklarálódik a narrációnak való ellenszegülés szándéka és ennek oka is. Nem maradunk el igazítás nélkül a korszakolást illetően sem: „A történelem természetéből adódóan alapvető rendezőelve a kronológia [tudni-

illik az elbeszélésnek – S. K.]. A nyolc nagy fejezet tárgya a 20. századi magyar történelem egymást követő – és rendszerint egymást tagadó – nyolc nagy korszaka. Az egyes fejezetekben belül – különösen a flegyensúlyozott, hosszabb történelmi korok esetében – viszont általában tematikai rendezőelv érvényesül. [...] Az eseménydús forradalmi időszakok esetében ezt a struktúrát természetesen nem, vagy csak sokkal kevésbé tudtuk alkalmazni.” (Romsics 2001, 9.) Arról itt sem olvasható explicit kijelentés, hogy a XX. század e nyolc korszaka milyen elvek alapján vált „nagy” korszakká. Vajon mi ezeknek a szakaszoknak a feltételezett, ráadásul egymást tagadó szelleme, és mi a forrása ezen szellemeknek, a történet mely vetülete hordozza őket?

E kérdés a Romsics-könyv esetében annál is fontosabb, mivel a szöveg szakítani látszik a teleologikus elbeszélésrenddel, amely egy időszakasz végéig kiteljesített esemény felé halad. Az ebből kibukkanó tényezők (általában események és a hozzájuk társított szereplők) értékét is az illető cselekvőség határozza meg; tehát a korszakokon belüli tematikus leírásokat bár összefűzheti valamilyen laza kapcsolat, az elválasztás gesztusa ennél hangsúlyosabb, hiszen éppen az egységes rendezőelvet, a célszerű előrehaladást tagadtuk meg a korszakelbeszélésektől. Ez esetben azonban hol, melyik témán (*állami és politikai; gazdasági; oktatás; társadalom; kultúra és művelődés; külpolitika*) belül keresendő az az alapmonda, amely sajátos arculatot ad az adott időszakasz-nak, és ekképpen korszakká emeli azt? A Romsics-könyv fejezetei élesen álló rövid összefoglalóknak köszönhetően egyszerűbbnek látszik kifejtetni a korszakszellem mibenlétét, mint az effajta „rövidtörténeteket” nélkülöző, de szintén korszakoló narratívák esetében.

A monarchiabeli évtizedeket előzményként tematizáló fejezet előszava a bennfoglalt időszakot a kiegyezéstől¹⁷ költözhető *hanyatlástörténet*ként definiálja, polemizálva (a szöveg szerint) a közvélemény által vallott „boldog békeidők” korszaknévvel. De ennek a hanyatlástörténetnek a voltaképpeni tere korlátozott, hiszen „a súlyos szociális és politikai problémák érlelődéséből” következik a „káprázatosan gyors gazdasági növekedést és kulturális fejlődést” felszűni jelenségekként, a problematikus színek előtereként fölfogva.¹⁸ Nem túl merész gondolat e hangsúlyát-helyezést magyarázatát a későbbi eseményekben és azok feltételezett okaiban keresni, egyúttal azonban az a konzekvencia is levonható, hogy a korszakjellegzet nem támasztja alá minden aspektusa a tárgyalt időszaknak, ám épp ezen ellentmondó szempontok *létezését* teszi lehetővé a hanyatlástörténet koncepciójának sikerét. A megfigyeltekből egyúttal az a tanulság is levonható, hogy bár meglehetősen következetes a lökrekvés a korszakokon belül elkülönített, állandó aspektusok kiegyensúlyozott tárgyalására, a korszakolás némiképp *örtényteleníti* e szándékot, hiszen, mint láttuk, a korszak arculatának meghatározásáért fel kellett áldozni az egyensúlyt, és egyes aspektusokat kiemelni a

¹⁷ A kiegyezés értékelése emblematikus az ezt követő korszakra nézve, hiszen „fény- és árnyoldalak egyaránt voltak” (Romsics 2001, 17). A korszak egészét illetően is igyekszik a szöveg fenntartani a költözött értékelést, ám a végkiesség mégis a negatív oldalt látja el nagyobb súllyal.

¹⁸ A hanyatlástörténet és a korszakhatárok közötti összefüggést világítja meg a következő megjegyzés: „Abból, hogy a korszakhatár nem a valós történések szulte immanens csúszra, könnyen belátható, hogy a »fejlődés«, illetve a »hanyatlás« valójában olyan narrációs sémák, amelyeket egyazon időszakhoz eltérő és nem »rígizett« aspektusai hoznak létre. Ezeket az aspektusokat a múlthoz való viszony értékelése alakítja ki, azaz ettől függően lesz a jelen a múlt »bördaléka« vagy éppen »eredménye.« Vö. Kulcsár-Szabó 1996, 131.

többi rovására.¹⁹ Ha a Romsics-könyv korszakhatárait szemügyre vesszük, tapasztalhatjuk, hogy azok kijelölése is a tematikus tárgyalás ellenében hat, mivel túlnyomórészt esemény- vagy politikatörténeti fordulópontokból emelkedik ki a korszakok közötti választófal. Hogy mekkora nehézséget okoz az eseménytörténeti, alapformájában erősen narratív jellegű elbeszélés és a statikus, narrációnak ellenszegülő tematikus leírások elvének együttes alkalmazása, és hogy e két elv küzdelmében végül melyik kerekedik felül, melyik lesz szerkezetadó a XX. század elbeszélésében, azt példázza az előző már idézett kitétele a tematikus tárgyalási módra vonatkozóan:

„Az eseménydús forradalmi időszakok esetében természetesen nem, vagy csak sokkal kevésbé tudtuk alkalmazni.” (Kiemelés tőlem – B. K.)

Leírás és történet

Az analitikus és narratív történetírást szembenállóként értékelő vélekedés nem új keletű, és nem is meglepő, hiszen mindkét műfaj művelőinek érvel helyénvalónak tűnnek. „Egyrészt a strukturális történetírás hívei rámutattak arra, hogy a hagyományos történeti elbeszélés a múlt számos fontos aspektusa fölött átsiklik, amelyekkel egyszerűen nem tud mit kezdeni, a gazdasági és társadalmi keretők kezdve egészen a hétköznapi emberek

¹⁹ A Romsics-elbeszélésben a kiegyezéssel korszakánál hosszabb időtartamú korszakokhoz is társul szellem, habár e társítások nem a szöveg kitüntetett pozícióban tűnnek föl. Például: „Kétségtelen viszont, hogy a 20. század demokratikus korszakával ezeket az elveket már egyre kevésbé lehetett összehangoztatni.” (20, a Monarchia államszervezetével és annak működőképességével kapcsolatban.) Valamint: „Az oktatás tartalmi kérdéseiben a politika általában nem szól bele, sőt a liberális korszakok jeleként előfordult, hogy konzervatív tanácsminiszterek védtek meg radikális tanárokat konzervatív Hatalmal szemben.” (45, a XIX. századra vonatkozóan. Kiemelések tőlem – B. K.)

tapasztalatig és gondolkodásmódjáig. [...] Másrészt viszont az elbeszélés támogatói arra mutattak rá, hogy a struktúrák elemzése statikus, így bizonyos értelemben történelmetlen.²⁰ A történetírás kurrens vonulatait e két irányra redukálni természetesen lehetetlen, de véleményem szerint az általam vizsgált munkákban alapvetően (több-kevesebb elszántsággal) e kettő összeegyeztetésére történtek kísérletek. E szándék okára reflektáló válassz azonban csak a Romsics-könyvből nyerünk, a többi mű esetében mindössze találgathatunk. Az összeegyeztetés eredményének kapcsán viszont megelőlegezem azt a belátást, hogy sikere fölöttébb kétséges. Véleményemet igyekszem majd alátámasztani az elbeszélés alaptényezői: vizsgálm fejezetben.

A dekadencia²¹

Amennyiben rátérünk a dolgozat témájával választott időszakra, tehát a századfordulóra, úgy megállapítható, hogy mind a négy századforduló-elbeszélés a hagyományos narratív sémájának keretei közé illeszti az általa kiemelt történéseket.

Csorbát „És amikor a »generális« immár Bécsből is megkapta az obsitot, egy korszak valóban véget ért Magyarország történelmében. A milleniumi ragyogás, a századvég és a századelső minden további gazdasági-társadalmi-kulturális gyarapodása ellenére egyre nyilvánvalóbb és egyre inkább állandósuló politikai válság időszaka váltotta fel a konszolidáció periódusát.”

²⁰ Burke 2000, 39–40.

²¹ Egyesek szerint a *dekadencia* fogalma történetileg teljesen üres. Lásd: Gilman, 1990.

Pölöskei.²² Tisza Kálmán távozása után senki sem akadt, aki a kormányzat belső nyugalalmát és szilárdságát hosszabb távon biztosíthatta volna. Ez nemcsak a politikusok gyengeségéből, netán alkalmatlanságából fakadt, hanem elsősorban a megváltozott, megnehezült körk sajátosságaiából következett. [...] A politikai válság ezért a századfordulón kiszélesedett, miközben a gazdasági növekedés – ha nem is valamennyi ágban és nem is egyenletesen – tovább folytatódott.” Hanák: „A Monarchiában gyakori közjogi sürlődások, a nemzeti és szociális ellentétek voltaképpen a tőkés rendszer működésének másutt is fellépő, mondhatni általános jelenségei voltak, amelyeket a nyugati világban megoldottak, leküzdöttek, legalábbis túléltek. E két elemi erejű – és már a századforduló idején is észlelhető – folyamata valószínűsíti, hogy az említett zavarok a Monarchiát illetően valóban a súlyos válság és a bomlás előjelei voltak.”

Romsics: „A káprázatosan gyors gazdasági növekedés és a kulturális fejlődés háttérében olyan súlyos szociális és politikai problémák érlelődtek, amelyekkel a kiegyezései rendszer – Deák és Eötvös szellemétől elkanyarodva – részben nem akart, részben pedig nem tudott megbirkózni. Ezek a problémák már a 19. században, a kiegyezés megkötésének idején, s az azt követő évtizedekben is érzékelhetőek voltak. Igazán súlyossá azonban csak a századfordulóra, illetve a 20. század elejére váltak.”

²² Emtől kezdve a Gergely András szerkesztette 19. századi magyar történelem 1790–1918 című kötetét fogom Pölöskei néven rövidíteni, mivel a vonatkozó fejezeteket Pölöskei Ferenc írta. Az eddig Pölöskei címmel jelzett 20. századi magyar történelem című munkát vagy Hanák néven (a koalíciós kormány hivatalos lépésének évéig tartó időszakot Hanák Péter tárgyalja), vagy pedig Pölöskei²⁰ néven tárgyalom (ha a következő szakaszról esik szó, mely az adott műben szintén Pölöskei Ferenc tollából származik, és bár így tűnhet, mégsem teljesen egyezik az illető szöveg a XIX. századi történelem hasonló fejezetével).

A forrás szemelvényekből némiképp kitetszik, hogy a válság-történet nem mindegyik századfordulós elbeszélésben bír azonos motivációkkal (például a „fókusz rendszer”, a „megnehezült idők” vagy a „figyezés rendszer” megjeleni a narratíva háttérjellegének alayvető okaként meglehetősen eltérő koncepciókkal talál). Bár ez nem zárja ki a magyarázatok egyes pontokon lüktető egyezését, már csak azért sem, mert a szerzők valószínűleg azonos dokumentum- és szakirodalom-anyagból válogathattak, illetve a szóban forgó korszak dekadensként való felfogása korábbi történeti összefoglalók öröksége is. Az, hogy mind a négy elbeszélés a válságtörténet sémájával azonosul, természetesen, ahogy az eddigiekből is kiillik, nem jelenti azt, hogy lényegük is egyeznek a történetek, és csupán jelentéktelen műánszok okozzák a közöttük tapasztalható eltéréseket. Erre egyrészt az a magyarázat, hogy a történetírásnak eddig löbbszínre nem sikerült létrehoznia a narratív keretek gazdag tárházát, és csupán a legáltalánosabb sémákkal szokás alkalmazni egy-egy elbeszélést. E jelenség magyarázatát talán abban is lehet gyanítani, hogy a bonyolultabb keretek nem elég rugalmasak a jelenségek és események sokaságát összetolni, márpedig egy egyszerű alapnarratíva hiteles, összefüggő előadásához is erőteljes változtatásra van szükség. A *Magyarország története* szókapcsolatot címükben viselő elbeszéléstípusok esetére különösen igaz a fenti állítás. „A nemzeti történelem történészek által alkotott fogalmának belső koherenciát és homogenitást kölcsönöz, hogy a konstruálás során nagy szerephez jut a *telefogaloms* és a *kirekesztés* mechanizmusa.”²³

Korszak és módok „érzetei”

A jelen fejezet elején szó esett arról a különbségről, amely a korszak és a korszakforduló érzékelésében a kortársak és az

²³ Gyáni 2000, 44.

utólagos értékelés között tapasztalható. A négy elbeszélésben több olyan megjegyzés is szerepel, amely felrója a kortársaknak, különösen a politikusoknak, hogy nem ismerik föl az országot fenyegető veszélyeket és a válság jeleit.

„Az ő illúziója főként abban állt, hogy azt hitte, a «nemzeti munka» koncentrációjával még egyáltalán fenntartható, megmenthető ez a magyar szupremácia. Hiába volt realista számos részletek kérdésben, ha maga a cél volt irreális, amit a nemzet elé tűzött.” (Tiszáról lásd Csorba 2000, 239.)

„Így, miközben emberségre és hazafiságra nevelt, Jókai egyben vakká is tette olvasóit. [...] a nemzet veszélyérzetének eltorzulásához és a problémákat elfedő önámításhoz ilyképpen Jókai is hozzájárult.” (Romics 2001, 89.)

„A nemzeti kérdés veszélyességével a magyar vezetőknek csak töredéke és a közvéleménynek csak törpe kisebbsége volt tisztában.” (Uo. 88.)

„A magyar parlamenti pártokban jelentkező új irányzatokat valójában nem ismerte, nem is nagyon érzékelte.” (Kluán-Héderváryról Poltske 1997, 431.)

„Ha Ferenc Józsefben az államférfini bölcsesség egyetlen szikra pislákol, könnyen belátható volna: elérkezett a kiengesztelődés leghatásosabb – és legolcsóbb – pillanata. De hát éppen ez a szikra hiányzott.” (Kossuth temetése kapcsán Hanák 1993, 22.)

Az éleklátás eredmények megtesztelője azonban leginkább egyetlen figura, aki, bár a korszakban egyszer sem politizált Magyarországon földjén, preferikus és progresszív nyilatkozataival rendszerint lekölözta gyakorló politikus kortársait. Vegyük például az egyházpolitikai reformokról kialakult vitát: „Ha a pápól tekintély és a szászok az ellenzék, Kossuth szava a reformtábor támogatja.” (A főni mondatot a szövegben közvetlenül egy Kossuth, mellette pedig egy Ferenc József-idezet követi egyáltalán.) „Tanulságos az összehasonlítás: Kossuth Lajos – akinek nemzeti elköteleződése aligha szorult a Tisza Istváné mögé –

már több mint fél évszázaddal korábban, 1846-ban az általános választójog hívének vallotta magát, és nem gondolta azt, hogy ez kárán válik a magyarság történelmi hivatásának! (Csorba 2000, 240.)

Szintén az egyházpolitikai reformok kapcsán:

„... az Ugron Gábor mögé felsorakozó függetlenségiek a maguk következetes ellenzékiségét hangsúlyozva szembefordultak a kormány javaslataival. Figyelmen kívül hagyták Kossuth egyik utolsó üzenetét, amelyben hangsúlyozta: [sic!] a reformok nem tölnek lovábbi halasztást.” (Pálóskai 1997, 472.)

„Kossuth az emigrációból üzenté, hogy »az antiszemita agitációt, mint a XIX-ik század embere szégyellem; mint magyar restellem, mint hazafi kárhóztatom.«” (Romsics 2001, 75, mások hasonló értelmű, de nem egyenesen idézet állástoglalása mellett.)

Bár mindegyik szövegben olvasható az egyes, x vagy y válságjelenséggel kapcsolatban a megjegyzés, mely szerint nyilvánvaló és tisztán érzékelhető volt a kortársak számára is, a *fin de siècle*, tehát magának a változás idejének hangulatát azonban csak egyetlen századforduló-elbeszélés szerinti tapasztalták a kortársak, és ez a narratíva Hanák Péter tollából származik, a monarchiabeli kapitalizmus sajátos szerkezeti jelenségeivel egyazon kontextusba helyezve. Mivel a Hanák-szöveg századfordulójának ez a kapitalizmus-mutáció a főbb koncepcióból leginkább elütő, ám fundamentális jelentőségű vonása, jónak látok itt egy némileg hosszabb szövegrészt citálni: „Ez a külföldi állam a polgári átalakulás befejezését, az állami-polgári rendszer demokratizálását illetően ugyan elmaradt a nyugati világtól, de a hatalom bürokratizálását és elítélgenedését, a polgárok rossz közérzetét, a nemzeti viszályok és a faji előítéletek köznapi evidenciává válását tekintve megelőzte korát. A megkésették eme paradox koraszülöttségéből különleges érzékenység fakadt – nevezhetjük ezt akár profetikus látomásnak vagy történelmi meteoropátiának is –, és egy egész értelmiségi generáció szecessziója szüle-

tett, morális és kulturális lázadás az apák frusztrált világrendje ellen – és egyúttal a fajlmádók és fajgyűlölők, az újkonzervatívok és újradikálisok, a népiesek és a kommunisták utópiái ellen. Ebből az ellentmondásból Európa egyik legnagyobb dekadenciája született a Duna-tajon, amely az elsők között riasztott, mozgósított a meg-meg sem született totalitárius tömegdemokráciát és fasizta kommunizmusok ellen.” (Hanák 1993, 19.)¹⁴

Annak a megállapítására, hogy valóban érzékelték-e a kortársak a korszak végét és a konkrét, megnevezhető változásokat mint a korszak indexeit, e dolgozat nem kívánt választ adni, ugyanis céljai között nem szerepel egy-egy kijelentés referenciális igazsága vagy hamissága mellett voksolni, de különösen nem bárkinek a székéltelmét megítélni. Pusztán az olvasó pozícióját elfoglalva fel kívánja hírti a szöveg többértelműségéből fakadó alternatívákat – ez lehet a maximum, amire jelenleg törekedhetünk. Összhangban a fentiekkel megállapítható, hogy egy korszak kortársi érzékelésének bizonyítékai leginkább erővel bírnak a korszak önálló, nem konstruált, „talált” mivoltán nézve. Mind-ezen bizonyítékok mögött azonban rejtezik egy elsődlegesebb konstrukció, amely a kortársi megnyilvánulások sokféle tömegét egy irányba hatónak, azonos tartalmúnak ítéli. Másrészt az idézet nem tisztázza, kik voltak a vég-érezékelés hőviselei. Ha az értelmiségi generációt ruházzuk fel e képességgel, a kizárás egy újabb példáját találtuk meg, amely jóváhagyja az elit (politikusok, művészek, tudósok stb.) történetének nemzeti történelemként való füllogását. Viszont amennyiben a polgárok rossz közérzeté-

¹⁴ Ehhez még a kortársakról: „Valóban, ők is tudták, legalábbis érezték, hogy nem egy keveset időszámítási egység pergett le, hanem egy korszak ért véget”, valamint: „Kossuth megérezte: fadukóban a szecs kereké” (Egy 1849-es Kossuth-üzenet kommentárja.) „Tizsa is megérezte, alkalmasint már tudta is során kerekének közeli fordulótát.” (Ez is kommentárként egy közvetett Tizsa-idézés mellett. Mindkettőt lásd Hanáknál: 1993, 15.)

ből eredeztetjük (és így szélesebb körre visszük át) a *fin*-érzetet, akkor meglehetősen bizonytalan érvel teszünk meg a kurszak-érzékelést bizonyítóvá – azt, hogy pontosan találjuk a polgároknak a századvegen rossz volt a közérzetük. Ezek a belátások pedig a gyakorlati történész következő állításához hasonlatos konzekvenciával járnak: „A történelem nem a valóság, csak annak égi mása. Így hát a századfordulók igazán akkor telnek meg várakozásokkal, megmagyarázhatatlan szorongásokkal, világvégehangulattal, amikor a történész leül fróaszialához, hogy a kezdet és a vég, a keletkezés és elmúlás, a születés és a halál nagy metaforáival szembesüljön.”²⁵

Az elbeszélő jelleg lehetséges következményei a történetírásra nézve

Ebben a fejezetben annak a kérdésnek a megválaszolására teszek kísérletet, miként és milyen eredménnyel alkalmazhatók a *narratológus* eszközei a historiográfia sajátosságainak leírására. A „sajátosságok” megnevezéssel elsősorban olyan jellemvonásokra utalok, melyek nem tartoznak egyértelműen a *történetírás* név keltette közhelyszerű asszociációk körébe, hanem a történetírásnak leginkább abból az immanens tulajdonságából adódó következményekről van szó, hogy *szövegben* nyilvánul meg, pontosabban szólva *elbeszélő szövegben*.

Miután fontos szerepet szánunk annak a tapasztalatnak, amely a történetírás elnevezése alatt összefoglalt írott verbális produktumokat elbeszélésként (narratívaként) fogja föl, nem art korvonalazni, mit is értek ez alkalommal elbeszélésen. A narratívakutatás interdiszciplináris keretek között folyik, és következtetései nem választhatók el élesen egymástól az egyes tudományok sajátos szempontjait figyelembe véve. Jelen esetben a narratíva olyan értelmezését veszem alapul, „amely az elbeszélő szöveget

²⁵ Sáfáy 1993: 74.

a *Wriethet*hez (a narratív tartalomhoz) és a *narráció*hoz (a narratív előadáshoz) való viszonyából kiindulva határozza meg. [...] a narratíva teszi lehetővé számunkra, hogy egyfelől az eseményekről, másfelől az azokat létrehozó eljárásról tudomást szerezzünk, vagyis a történetről és narrációról csakis a narratívához való viszonyuk alapján van értelme beszélni.”²⁶ Tehát bármely narratívát tematizáló beszédnek lényegi eleme „az eseményeket létrehozó eljárás” leírása, mégpedig azon fontos szempont hangsúlyozásával, hogy a szóban forgó eljárásokról egyedül a narratívából értesülhetünk. Külön kiemelendő a narratíva ilyen felfogásának következménye – vagyis az az észrevétel, hogy az elbeszélés fogalma nem merül ki pusztán a történelemben. Magyaránt: ha az elbeszélést árterszónék tekintjük, amelyen – mint egy ablaküvegen át – megpillanthatjuk az események menetét a maguk őseredetien tiszta állapotában, akkor a narratív szövegnek olyan tulajdonsága felelt sikkunk át nagyvonalúan, amely nélkül az elbeszélés nem *elbeszélés*. Nos, ezért „automatizálhatatlan nek a történeti narratívákkal megalkotó eljárás(ok) tárgyalását.

Bár számos tanulsággal kecsegtet a történetírás narratíváinak mint kommunikációs „helyeknek” az elemzése, most mégis étekintek ettől az elemzéstől, mivel túlságosan messzire vinné voltaképpeni tárgyainktól, a konkrét szövegektől, és sokkal inkább illene egy nyelvészeti jellegű dolgozat keretei közé. Helyénvaló inkább arra fókuszálni, milyen elbeszélésgeneráló eljárásokról tudósítanak a narratív alapelemek adott szövegeinkben, és így talán abban is reménykedhetünk, hogy körvonalazódik majd

²⁶ Tótrai 2002: 18. A szerző Gárand Genette megállapításaira kíváncsiok. Az idézetekből is számba vehető a narratív valóságnak a Genette által elkülönített három aspektusa: az elbeszélés („narratíva, szóbeli vagy írott szöveg, amely eseményt vagy eseménysort közöl”), a történet („narratív tartalom, az események egymáautárpa”) és narráció („a történeti elbeszélésének aktusa, idgábban az elbeszélő helyzet, amelybe az elbeszélő eljárás is beletartozik”). Lásd Tótrainál vo.

valamiféle, a történetíráshoz vonalkozó általánosabb kép. A történetírás elbeszélésjellegéből adódó sajátosságokra ezért most úgy igyekszünk fényt deríteni, hogy az egyes narratív alapelemekről, át sorra vesszük a vizsgált századforduló-elbeszéléseket.

Legelőbb is idomos válaszolni a kérdésre, amely ezeknek az alapelemeknek a műbenlétét írta: „a narratív formák nélkülözhetetlen alaptényezőinek sora: a térben és időben zajló cselekvés és a cselekvő személy”.²⁷ Mindehhez mint az elemzés rétegeit meghatározó erőtűs csatlakoznak a stílzáltság, valamint az implikált szerző²⁸ – amelyet a történetírás szövegeit befogadó rendszerint azonosnak tételeznek fel egyrészt az elbeszélővel (a szöveg szintjén), másrészt az „életrajzi” értelemben valódi szerzővel (a kommunikáció szintjén) –, illetve a felsorolt narratív alaptényezők közötti viszony feltárása.²⁹ A stílzáltság rétegé³⁰ most kivesszem az alapelemek közül, mivel tárgyalása külön dolgozat keretelt igényelt. Ugyanígy hanyagolom az idő szintjén való vizsgálódást is, vélvén, hogy a korzaki kapcsán tett megfigyelések legáltalább részben föltették a történetírás elbeszélései és az idő viszonyát illető kérdéseket. A cselekményszerkezet, az elbeszélő és a szereplők alkotja összefüggéseket pedig együtt (ebből következően bizonyos futólagossággal) fogom tárgyalni az egyes narratívákon belül maradván.

²⁷ Thomka 1986, 12–13.

²⁸ Tátrai 2002, 35.

²⁹ Lásd bővebben Szegedy-Maszák Mihálynál (Szegedy-Maszák 1998, 7–27).

³⁰ „Ennek a stílzáltságnak a szóalakzatokként ismert mondat szerkesztés és szóképeként emlegetett jelentés-tani jelenségek kölcsönhatása képezi a lényegét.” Uo. 10.

Narratív alapelemek a századforduló elbeszéléseiben

Té

Minekutána a szóban forgó négy századforduló-elbeszélés fölötti nagyobb struktúrák, a századnarratívák címei minden esetben magukban viselik a Magyarország szót, az elbeszélések tereként onkéntelenül is Magyarországot jelölnek meg. Am ez is, mint általában az automatikus válaszok, a felszínesség veszélyét hordozza. Mindjárt látni fogjuk: nem alaptalanul.

Ugyanis, ha ismét csak a századforduló-elbeszélésekre összpontosítunk, azt tapasztaljuk, hogy az eseményekre vagy az állapotleírásokra „tapadó” elbeszélői figyelem *afüremdeli* helyzetbe kényszeríti a teret. E figyelem perspektívája ugyanis közép-pontja tárgyainak megfelelően tágul, illetve szűkül, így foglalja magába helyszínt gyanánt olykor Európát vagy az egész glóbuszt, Angliát vagy a Balkánt (Szarajevót természetesen nem kifejejtve), a Monarchiát vagy Magyarországot (Horvátországgal vagy snélkül) stb. Ez a dinamikus térhasználat azonban nem teljesen problémamentes. Okozhat némi zavart például akkor, amikor Magyarország századfordulós helyzetét analizálva Budapest városképének leírása után a következőkkel találkozunk:

„A tudományos és a művészeti élet frissen és egyéni módon fogta fel a századvég Európájának majd minden impulzusát. Sokan kutatták, kevesen találták annak okát, miképpen koncentráldhattak tehetségben, teljesítményben ennyire gazdag nemzetek éppen ekkoriban az *Osztrák–Magyar Monarchia területén*.” (Csorba 2000, 234; kiemelés tőlem – B. K.)

Majd a korzaki reprezentatív tudósainak, művészeinek felsorolását olvashatjuk: Freud, Wittgenstein, Lukács György, Marc Chaim Károly, a Polányi fivérek, Franz Mahler, Bartók Béla, Kodály Zoltán, Franz Kafka, Robert Musil, Jaroslav Hašek, Ady, Herczeg Ferenc, Szabolcska Mihály, Benczur Gyula, Zala György, Salnyel Merte Pál, Paál László, Munkácsy Mihály (Csorba 2000,

234–235). A törtékek egyrészt arra a következtetésre indíthatnak, hogy a történetírásról nem idegen eljárás egy bizonyos terepű jelenségeit egy jóval bővebb földrajzi-állami keretbe tartozó állapotai/személyekkel/eseményekkel alátámasztani; másrészt illusztrálhatják azt az érdektelenséget, amely az egyes korszakhoz és e korszakok belüli témakörhöz reprezentatív (vagy háltszik, szimbolikus) egyének társíthatóságának az *előst. feltételeit* övezi. Ki az a tudós vagy művész, aki a századforduló Magyarországnak tudományos vagy művészeti életét reprezentálhatja? Az, aki Magyarországon alkot? Aki magyarnak vallja magát? Aki ekkor alkotja munkásságának később (!) legnagyobbnak minősített darabjait? Akkor is fölvehető a lista az illető, ha csupán az adott korszakon túli, válik majd ismertté a neve? Melyik korabeli kánonhoz kell tartoznia? A korabeli nemzetéhez? Vagy bármely korabeli kánonhoz? Esetleg egy ma érvényes nemzeti (vagy bármely) kánonhoz? Összegezve a problémát: az egyetlen századfordulós elbeszélésben felsorolt alakok tekintetében is nehéz közös nevezőt találni, nem beszélve arról a kérdésről, amely a négy különböző elbeszélésben szereplő (természetesen számos „törtében” egyező) személyiséghez elemi összefűző vonás kibontására keresi a választ. Egy dolog azonban bizonyosnak látszik, és indokolja is, miként kerültek a nevek azonos narratíván belülre: a szóban forgó személyek több-kevesebb ideig, de *együtt* követték voltak.

A tér problémájának egy ettől eltérő aspektusa is van, és ez összefügg a nemzeti történetírás eljárásmodjai által keltett képekkel. „A historicizmus talaján álló nemzeti történetképek fikció voltak olyan esetekben igazán szembevetendő, amikor hiányzik, vagy legalábbis olykor-olykor megszakad az etnikumhoz kötött folytonos állami lét hagyománya.”³¹

Mondhatjuk, az Osztrák–Magyar Monarchia létezésének időszakait nem az a korszak, amely legkevésbé vitatható választ kínál

³¹ Gyáni 2000, 33.

arra nézve, vajon a magyar etnikum állami keretei mely állam kereteivel azonosak, ám ha a jelenleg elemzett szövegekhez fordulunk eligazításért, a kérdés eldönthető: a századfordulónak nevezett időszakban a magyarok³² egy Osztrák–Magyar Monarchia névvel jelölt államalakulaton belül éltek – és ez az államalakulat (határait, etnikai összetételével, gazdasági és társadalmi helyzetével stb.) mégsem az az államalakulat, amely az elbeszéléseinkbe foglalt történeteknek és állapotleírásoknak egyértelműen, és mindig szünterűl szolgál. Mint már szó esett róla, az elbeszélői horizontok kitérnek és összeszűkülnek a történetvezetés és a leírások kívánalmának megfelelően, és ez az oka annak, amiért a narratíva tere hol a Monarchia állama, hol pedig egy meglehetősen homályos államiséggel (gondoljunk például a határookra vagy az egyes etnikumokra fektetett hangsúlyok indokoltására) rendelkező Magyarország.³³ Az elbeszélés terének e jellegzetességét alkalmazzuk a nemzeti történetírás ha-

³² Szándékosan nem használtam a magyar nemzet kifejezést, ugyanis ellenkező esetben nemigen lennék képes megkerülni az egy politikai nemzet kérdéskörét, márpedig most nem látok lehetőséget arra, hogy ezt a problémát bármilyen pozitív hozzáállással tárgyaljam.

³³ Említeni kell tennem arról is, hogy mindegyik elbeszélés kiemelten foglalkozik a zsidósággal, mégpedig nagyrészt a társadalmi viszonyok tárgyalása során, különös tekintettel a polgársághoz (a Habsburg-elbeszélés terminológiájában a burzsoáziához) való tartozásuk, illetve annak kialakulásában játszott döntő szerepük jelentőségére. Hogy a zsidó megnevezés mit is takar voltaképpen (etnikumot, vallási közösséget stb.), és ebből a szempontból milyen fokú polemikát folytatnak egymással ezek az elbeszélések, arra most nem térek ki, mivel megfelelő válaszokkal szolgálom ebben az ügyben terjedelmileg központi helyet foglalna el az én elbeszélésemben, és ez a jelen dolgozatban minden cselekvő törekvésemre megsemmisítő csapást mérne. Narratívabeli funkciójáról azonban elmondhatok annyit a kérdéskörrel kapcsolatban, hogy történetdinamikailag kiválóan ellensúlyozza a dezentri-problematikát.

gyománys vonásának a „mi korszakunkban” sem múltó érvényben.

Az etnikumokat azért is érintettem, mert a tárgyalt elbeszélések kivétel nélkül igen csekély figyelmet szentelnek nekik, kivéve persze a magyarokat. Általában két helyen szerepelnek: a társadalmi viszonyok leírásánál lélekszámként és százalékként, illetve a nemzetségi problémáknak (mint a magyar politikai elit képességeit próbára tevő válságjelenségnek) szánt narratívánként eltérő terjedelmű szövegrész szereplőiként. Mi tagadás, ez a tapasztalat eléggé elgondolkodtatott, de egyúttal meg is érintette velem, miért negligálhatja kisebbségei történetét akár mely nemzet történetírása. Az az (utópikusnak joggal tartható) ötlet is szöveget ütött a fejembe, hogy egy kevésbé értelmes kizárásmódozatokkal élő, Szűcs Jenő-i értelemben a nemzetet pszichán technikailag fogalomként használó államtörténetírás (amely beépül kortárs etnikumai történetét is) még jófajta hatással is lehetne a közép-európai nexusokra. Egy ilyen történetírás létrejöttéhez azonban oly sok feltételnek kellene teljesülnie, hogy ez a javaslat akár most rögtön elfeledhető.

Még egy megjegyzést kell főznom a tér-problematikához. Nem tudom, indokolt-e a nemzeti történetírás nagy hatással munkáló kizárásmódozataiban vagy általában a történeti elbeszélés szerkesztési elvel között keresni az okot, ám mind a négy századforduló-narratíva (talán legkevésbé a Romsics-féle) Budapestre koncentrált, amikor szimbolikus teret keres a századforduló bizonyos (főként gazdasági-kulturális) nézőpontból megítélt prosperitását demonstrálni.²⁴

²⁴ A millennium kapcsán rajzolt körképnek és benne a Budapest-panorámának legszembélyebő fontosságát a Páloskai-elbeszélés tulajdonít, különösen, ha a terjedelemből indulunk ki. Minőségiesen 11 lakonikus sort tölt ki itt a millennium emlékezete, jelezve ezzel a narratívában a gazdasági-kulturális szempontoknak szánt szerepet.

Történet szerkesztés, valamint az elbeszélés és a szereplők szerkesztési jelentősége

„Egy jó történet és egy jól formált érvelés – más-más természetűek. Mindkettő használható mások meggyőzésének az eszközeként. De miről meggyőznek, az alapvetően különböző: az érvelések igazságukról győznek meg, a történetek életsterbségükéről. Az egyik azáltal hitelesül, hogy a formális és empirikus bizonyítás eljárásához folyamodik. A másik nem az igazságot, hanem a »valóságoságot« alapozza meg.”²⁵

Jerome Bruner tanulmánya a fenti különbségeket a gondolkodás két, általa elkülönített formáját, a *paradigmatikus* és a *narratív*at jellemzi. Véleményem szerint a történetírás szövegeiben mindkét „gondolkodástípusra” akad példa, igen gyakran egy elbeszélésen belül. A történetírás bármely narratívájának azonban órási kísértést kell leküzdenie, amennyiben a *történet-szerűség* mágnésének ellen akar állni, és megvallom, én még nem talákoztam olyan historiográfiai munkával, amely maradéktalanul sikere vitte volna e törekvést.²⁶ (Bár ez a tapasztalatom joga. Irható tájékozatlanságom számlájára is.) Ebből következően talán nem eretnkség valami olyasfélért állítani, hogy a történetírás tudományának igazsága a *valóságosság*ban keresendő. Bruner szerint a *paradigmatikus* gondolkodás jellemezte tudós és a *narratív* gondolkodási irodalmi szerző az előfeltevésekkel alkotott viszonyukban is erősen eltérnek. Míg „a tudós előfeltevéseinek felismerhetetleneknek, legalábbis nehezen felismerhetőnek kell lenniük”, mivel ellenkező esetben „gúny céltáblájává lesz, amléért szentfényvesztéssel él ahelyett, hogy hagyná a dolgokat önmagukért beszélni”, addig az irodalmi diskurzusban az előfeltevések „kioldása” teszi lehetővé az olvasó értelmezői munkájának aktivizálását, ugyanis ha ezek nincsenek, a művész

²⁵ Jerome 2001, 27.

²⁶ Összhangban Burke (2000) belátásával.

története ellaposodik, ő pedig megbukik.²⁷ A történezsze alkalmazva ezeket a kategóriákat, elmondható, hogy gyakorlatát a tudósi attitűd vezérli, ám történetének szerkesztése közben mégis eleget kell tennie az irodalmi diskurzus követelményeinek, hiszen nem nélkülözheti a jó történet meggyőző erejét. Lássuk, hogyan is lesznek a századforduló-elbeszéléseinkbe plántált történetek meggyőzőek.

„A rombolás tud ósztömei elszálandóitk” (in Filmakommatum)

Megjelenésének eszterdejét tekintve első a Hanák Péter írta századforduló. Mielőtt eseményszerkezetébe tekintenénk, el kell választanunk a statikusabb, elemző fejezetek vonulatát az eseménytörténettől. Ez az elválasztás némiképp azért okoz nehézséget, mert a történetek sűrű egymásutánjának időben előrehaladó vonulatát meg-megszakítják az elemző, az események áradását fékező leíró szövegrészek, ami által az elbeszélés az erős történetesség érzetét kelti, valamint azt a benyomást, hogy itt legalább kétféle történet szerepel, sőt, kétféle elbeszélés is, ha nem több. Az egyik a már emlegetett *híryntéltörténet*, mely az I. világháborúba torkollik mint korszakhatárba. (A világháború korszakolási helyzete véleményem szerint azért különleges, mert a nagy, hagyományos és általános narratív sémák a háborúk esetében elhalványulnak, mivel a háború maga is egy saját narratív sémát követ. Emiatt bonyolult feladat összekötni a háború előtti és utáni korszak-elbeszéléseket a háborús eseménytörténettel, amely önálló természetéből fakadóan elválni látszik az ún. háorúsgtörténettől is.) A dekadenciaelbeszélés szabályait követi a politikátörténet és hozzákapszolódv a liberalizmus eszméjének története, de a dekadencia árnya vetül a társadalom állapotának szinopszisára is (lásd „rossz közérzet”), és ettől nem függetlenül a művészetek történetére is (vagy inkább tematikájára – mellőzve

²⁷ Bruner 2001, 43.

a vitát az egyes művészeti ágak önelbeszéléseivel).²⁸ A hanyatlás elbeszélése mellett azonban ott húzódik a vele konkurens sikertörténet is, mégpedig a gazdaságé, mely szinte töretlenül ível a magasba, és melynek közpönyegéből előbújik egy egész társadalmi réteg: a „munkásosztály” (Hanák 1993, 12).

„A békekor utolsó negyedszázada a páratlan prosperitás ciklusa volt. Az 1880-as évek közepén bontakozott ki, első csúcspontját a millenium idején érte el, a századforduló néhány évében ugyan kissé lehangyatlott, de 1906-tól a háború előtti évig ismét magásra ívelt.” (Uo. 33.)

Kérdés marad azonban, hogy milyen összefüggő elbeszélés formálódik ki e két ellenkező irányba tartó történetből, hiszen a politikátörténet bizonyos dátumok körül összesűrűsödő eseményei és szereplői szinte teljesen hiányoznak a leíró jellegű másik elbeszéléstől, illetve, ha a századforduló narratívájának ez a két vetülete alig érintkezik egymással, mi okozza a válság végső dominanciáját a korszakot illetően?

Mint egy korábbi idézetből már kiderülhetett, a fentiekben tárgyalt két, markáns elbeszélésvonulat mögött olykor-olykor felbukkan egy mélyebb struktúra hálójá, amely azonos platformra hivatott hozni a siker- és a válságtörténetet. Ez pedig a kapitalizmus magyar (vagy monarchiabeli) változatának sajátos mivolta: „a kapitalizmus két különböző korszakában, a korai modern-

²⁸ „Az utóbbi két évtized irodalomtörténeti elemzése szerint pedig e korszak egyetlen átlátható jellemzője a sokféleség, a stílusok pluralitása vagy interakciója, de – szűkebb értelemben – a szecesszió is csak ezekkel a fogalmakkal írható le, sőt már Bech is «cultistársaságról» beszél, ami persze »maga is stílus».” (Kulcsár-Szabó 1996, 135.) Vagy: „A historizmus egyúttal az első világháborúig együtt élt az újabb törekvésekkel, melyek soha nem válhattak kliséválgóvá; másrészt a neoromán, seagó, neoreneszánsz, neobarokk, illetve eklektikus építészet összenőtt az új törekvések stílusjegyeivel, ami által sajátos, századfordulós stílusváltozatok jöttek létre.” Gerle 1998, 249–273, 249.

zációval kibontakozott és a későbbi fejlett monopolisztikus szakaszban fellépett strukturális ellentmondások egymásra torló-dása", megtoldva azzal, hogy a „dualizmus politikai rendszere kezdettől nehézkes konstrukció volt.” (Uo. 13–14.)

Mivel ez a szerkezet determinatív erővel bír a korszak minden felszínesebb, kiszolgáltatottabb, törékenyebb aspektusára nézve, éiszharmóniájának áldozatul esik a látszólag szinte gáttalanul fölfelé törő gazdaság sikere is, nem beszélve a kollektív élet eleve kétségesebb végkimenetű történeteiről. Ahhoz azonban, hogy e mélystruktúra „jó történeté” váljon, az olvasónak meg kell győződnie valóságosságáról. Ezen a ponton (a meggyőződés kérdésében) viszont azt tapasztaljuk, hogy a cselekmény alapmotivációja, a megváltoztathatatlan irányba tartó „kapitalizmus-elbeszélés”, valamint következményei eredetbéli kölcsönviszonyban vannak egymással: a válságjelenségek a tőkés rendszer torzulásaiból adódnak, miközben a tőkés rendszer torzulásaira ugyanezek a válságjelenségek szolgálnak bizonyítékkul. Nincs ugyanis egy olyan mérce, egy „ideálkapitalizmus”, melyhez képest látható volna a helyi kapitalizmus deformációja – ennek az „ideálkapitalizmusnak” a létét az olvasónak kell feltételeznie, hogy a történet „jó történeté” váljék, és az ok-okozati viszonyok ne sérüljenek.

Talán nem vetem el túlságosan a súlykot, ha azt állítom, hogy ezen a hipotetikus mélyszerkezeten kívül más nem fűzi össze a történetelvű és a deskriptív jellegű elbeszéléseket a Hanák-narratívában, hiszen ezeknek mások a szereplői, más a terük (gondolván itt arra, hogy a politikatörténet földrajzilag nagyrészt a parlamentre és a kormányépületekre, údinként: a Burgra koncentrált). Sőt, más az időszerkezetük is, hiszen míg a politika eseményei olykor összerögződnek, és emlílt (sok esemény/ rövid

idő) felgyorsítják az elbeszélést,³⁵ a gazdaság, a társadalom, a kultúra elbeszélése statikus, kevésbé kötődik évszámokhoz, napokhoz. A korszak elbeszélését alkotó három nagy fejezet esemény szerkezeti csúcspontja (a legdrámaibb, legfelfokozottabb) az „1905–1906. évi kormányzati válság”, amely maga is válság a válságban, és narratív szakaszolása a drámához hasonló: „A kormányzati válság kibontakozása; A darabont-kormány; A válság megoldása”. (Uo. 61–66.)

A „megvilágított, megvilágított krók” (a Pölöskei-narratíva)

A Pölöskei Ferenc által megszerkesztett elbeszélés olvasói támadt első benyomásom az volt, hogy ez a szöveg kétséget kizáróan kimeríti a politikatörténetnek nevezett narratívá minden kritériumát. Annál is könnyebben összpontosíthat pusztán a politikumi elbeszéléstől megkövetelt funkció betöltésére, mivel a kötet, melyben helyet kapott, tartalmaz olyan tematikus (gazdaság-, illetve társadalomtörténeti) fejezeteket, amelyek nemcsak az 1890 és 1916 közé ékelődött időszakasz történéseit érintik, hanem az adott műben három politikatörténeti korszakelbeszélés tartalmára terjednek ki.³⁶ Így témáikkal kivonulnak a századforduló elbeszéléseinek keretei közül is. Ezáltal mindkét típusú narratíva megmenekül az egymás metszése okozta töredezettségtől, külön-külön lehetővé téve a Hanák féle elbeszéléstől magasabb fokú koherencia megteremtését mindegyik elbeszélés számára.

Ha némi figyelmet szentelünk a Pölöskei-narratíva szakaszolásának (jelenezésének), egy, a politikai helyzetre vonatkozó

³⁵ „Az időt ez érkező ismeretek alapján észleljük; rövideget érzünk, ha az ismeretek gyorsan, hosszúságot, ha lassan követik egymást. Ez képezi alapját az elbeszélés ütemének.” (Szegedy-Maszák, 1998, 13.)

³⁶ Meg kell mondanom, én a politikatörténeti és a tematikus fejezetek elrendezésében nem látok más vezénnyel, csupán az „ebből is egy kicsit, abból is egy kicsit” logikáját. Ha ez egyáltalán logika.

expozíciótól eltekintve – amely expozíció véletlenül sem kelti egy folyamat következményének látszatát, szinkrón természetű ezért majd hogyanem abszolút: pusztán lívingszóró, melyből Magyarország és a Monarchia eresztékének rettegése-roppogása hallik – leginkább az egyes miniszterelnökök ténykedéséhez és hivatali idejével igazodó felvonások követik egymást. Időnként megbomlik ez a szerkezet azzal, hogy az elbeszélőt fókusz a parlamentből „átugrik” a gyárakba és a szántóföldekre, feltérképezni az agrár- és munkásmozgalmakat, -szervezeteket (jobbára pártokat). Az elbeszélés súlypontjainak efféle elhelyezéséből következik a politikai elit aktív tagjainak, különösen a miniszterelnököknek juttatott különleges szerep, amely nem meglepő sajátossága egy politikai eseményekből szőtt történetnek. Amennyiben a jellemteket strukturáló átfogó narratív szerkesztés alapelveit kívánjuk feltárni, úgy abból kell kiindulnunk, hogy az expozíció eleve egy *válsághelyzet*re tételez fel, és, amint az az „események logikája” szerint következni szokott, ez a válság megoldásra áhítozik.

A helyzet megoldásában azonban (mínekutána a problémák politikai természetűek) kulcspozícióra tesznek szert a politikusok, köztük is legfőképpen a kormányfők, valamint az uralkodó, vagyis Ferenc József. Ebből a nem hízottan bonyolult szerkezetből (*válsághelyzet – megoldáskísérlések – „megoldás”: háttér*) adódik, hogy a főszereplők minősítésére alapvetően válságmegoldó-képességük van hatással. Ezen a ponton azonban érdekes jelenségre lehetünk figyelmesek: az elbeszélés igyekszik fenntartani annak a látszatát, hogy a politikusok *jellemükből* fakadóan képtelenek megoldást találni, holott, ha összehasonlítjuk a markáns személyleírásokat, egy-két kivétellel a bukásra való *prezesszió*it olvashatjuk ki jellemjegyeikből. Márpedig e megfigyelés azt sejteti, hogy elbeszélésünkben e politikusok nem azért buktak meg, mert emberileg szürkék vagy ellenszenvesek és politikailag tehetségtelenek voltak, hanem pontosan azért voltak emberileg szürkék vagy ellenszenvesek és politikailag

tehetségtelenek, mert megbuktak, azaz a válságot nem oldották meg. Kivételek, akiknek az elbeszélő juttat néhány pozitív jellemvonást is, azért akadnak (*Wekerle, Széll, Tisza István*), de az ő portréikban is rejlik nem kevés közös részlegesen, látszólagosan vagy időlegesen képesek voltak a feszültség enyhítésére. Összegezve az a véleményem, hogy a Pölöskei-elbeszélésben az adott korok politikai szereplői (legalábbis egyéniségeiket illetően) áldozatul estek a következetesen alkalmazott válságnarratívászerkezet „erős” történelemolvasatának.

A történet szerkezet kisebb szakaszaira – ebben az elbeszélésben – a fentiekben leírt nagy struktúrának való alávetettségben túl jellemző még egy vonás, az egyszerű dialektikáé, amely a *harc* asszociációs körébe tartozó szóképekben nyilvánul meg:

- a) „Éppen a századfordulón robbant ki a *vészályok* a kormányok és az ellenzékben levő politikai pártok, irányzatok között” (Pölöskei 1997, 408.);
  - b) „*elindult a keltő díjára* a Szerbia vezette nagy délszláv állam megteremtésének gondolata” (uo. 418.);
  - c) „nagy parlamenti *csatákat* kiváltó egyházpolitikai reformok” (uo. 422.);
  - d) „a parlament-politikai életben a *szókedvelők harca dalt*” (uo. 425.);
  - e) Bánffy Dezso „alig-alig érzékelté az ellene irányuló áramlat erejét, szembeszállt vele, és a *naga győzelmeiben reménykedett*” (uo. 427.);
  - f) a „*viták felhőben úrták az ismert belpolitikai *vészályokat**” (uo. 430.);
  - g) „Tisza [...] világosan láthatta *háttérnek* megosztottságát” (uo. 433.);
  - h) Tisza „és a *harcias erőnyek csillagmetszt* kereső ellenzék látványos összeütközés-sorozata” (uo. 433. (Kiemelések tölem – B. K.))
- Ezek után sejthető, hol találhatóak azok az elbeszélésbeli események, melyekről az elbeszélő panorámaszerűen és drámai

eszközök igénybevételével közvetít, a részletekre aprólékosan kitérve – természetesen a *Tízta István* első miniszterelnöksége alatti törekvésekre (különös tekintettel 1904. december 13-ára) és – ennek végén – a koalíció választási győzelmére kell gondolnunk, amikor is:

„Tízta megírta a választás eredménye, lépései elbizonytalanodtak, ismert határozottsága idővel töprengéssé szelídült” (Uo. 434.); valamint hasonló hőfokú az agrárszociáléta mozgalmakról főtt beszámoló is, melyek során „1894. április 23-án azután a hődnézővási helyi szegényparasztiok többszörös tümegét” [...] „szétosztásra csak a katonaság bírta.”⁴¹ (Uo. 441.)

A „Hittérleli Magyarország felkondása [...] egy organikus folyamati eredménye volt” (a Romlás-narratíváé)

Annak az elemzésnek az irányelveiben, melyek a Romlás Ignác által írt századfordulós elbeszélés szerkezetén szándékosan elvégeznél, hasznos kalauzt jelentenek Szegedy-Maszák Mihálynak a teljes Romlás-kötetről tett megállapításai.⁴² Többek között arra is választ adnak, milyen lehetőséget nyújthat egy történelmi elbeszélés felépítésének szemügyre vétele: „Önértelmezéstől tartózkodó történetíró esetében az anyag tagolásából lehet következtetni a jórészt hallgatólagos előföltételekre.”⁴³ Mint már arról a korszakolást tematizáló fejezetben szó esett, bizonyos szempontból *konfliktusos* érvényű maradt ebben a narratívában az a bejelentés, hogy „háttérbe szorult a narráció, a politika-szemponthi eseménytörténet” (Romlás 2001, 9.) A te-

⁴¹ Egyébként a tárgy leírásában bizonyos mozzanatok intertextuális allúziókat is kelthetnek: „A közös célok jegyében ugyanis együtt harcoltak a magyar, román, szláv agrárszegények.” Talán csak véletlenül csengenek össze ezekkel Ady „Hiszen magyar, oláh, szláv bánat / mindigre egy bánat marad” – sorai.

⁴² Szegedy-Maszák 2000, 101–109.

⁴³ Uo. 105.

matikus rendet követő szövegszerkesztés ugyanis narratológiai értelemben éppen úgy *narráció*, mint az eseménytörténelmi elbeszélés.⁴⁴ Másrészt a „nemzeti” történelem tárgyalásának ilyen jellegű, a kortárs magyar historiográfia összefoglaló műveit tekintve valóban újszerű programja, ahogy láttuk, a narratíva korszakhatárokat kijelölő nagyszerkezetében is sérül, hiszen ez nem a tematikus fejezetekben taglalt folyamatok saját (egymástól egyébként jócskán eltérő) belső szakaszolásának rendeltetik alá, hanem a hagyományos eseménytörténelmi csomópontoknak.

Ha csupán azt a fejezetet („A boldog békeidők” című első) tekintjük, amely a bennünket jelenleg érdeklő századfordulót foglalja magába, azt tapasztalhatjuk, hogy a fejezetben valóban kevés szerephez jut a politikátörténet. Ennek az oka azonban abban keresendő, hogy ez a fejezet egy bejelentett, szelektívebb perspektíva alapján nyerte el belső formáját:

„A könyv, amelyet az olvasó a kezében tart, a 20. századi Magyarországról szól. [...] A 19. századi előzményekkel csak annyiban foglalkozik, amennyiben századunk történéseinek a megértéséhez ez elengedhetetlen.” (Uo. 9.)

A megértés feltételeinek meghatározásában az elbeszélőnek természetesen kiemelt jelentősége van, az a feltételeket hordozó történelmi „tárgyakat” az elbeszélő történelemolvasata jelöli ki. Ez az olvasat az 1867 és 1914 dátumokkal közrefogott idő nyújtotta lehetséges történetek közül (legalábbis az eddig megvizsgált századforduló-elbeszélésekhez mérten) legfőképpen a politika-

⁴⁴ Lásd Tátrai 2002, 27: „a megjelenítés a szövegtől (jelenetektől) ábrázolás, az elmondás viszont a narratori összegzés dominanciájával hozható összefüggésbe [...] (Az elbeszélő közlés mód e két prototípusos lehetőségének megkülönböztetését az is indokolja, hogy e két narrációs eljárás a nem narratív, vagyis a történet közvetítését megszakító eljárások alkalmazásának különböző lehetőségeit teremti meg: kissé leegyszerűsítve a problémát azt mondhatjuk, hogy a megjelenítés általában inkább leírásokkal, az elmondás pedig inkább kommentárokkal egészül ki.)”

történetét alakította át, előtéliesen megszerkesztett „maradékát” pedig abba az alfejezetbe utasította, amely előzményként a következő korszak krachjainak organikus voltát hivatott alátámasztani.

A hanyatlástörténet hatása alatt itt a gazdaság eddig jobbra sikertörténetként előadott vetülete is elenyészik, habár a gazdaságot tárgyaló fejezet még e mondatnál veszi kezdetét: „A kiegyezést követő fél évszázad egyike a magyar gazdaság sikertörténetének.” (Uo. 25.) A szövegrészt, amely végül mégis leszámol a felfelé ívelés narratívájával, azért is érdemes idézni, mert az elbeszélő bizonyos értelemben előlép a neutralitásnak szánt narráció kulisszái mögül:

„Az a gyakran hallható és olvasható állítás tehát, mely szerint a Habsburg Birodalmon belüli dualista Magyarország a legjobb úton haladt az európai állaghoz való felzárkózás útján, s az adott kereteken belül erre lelt is volna esélye, nem egyéb, mint *ócsaló mítosz* vagy legjobb esetben is jóindulatú tévedés, amely megelégedezik arról, hogy az 1867 utáni, valóban gyors fejlődést szívszagszerűen lassúbb növekedési pályáknak kellett követni, s arról is, hogy ugyanezen idő alatt az élboly és a középmezőny is haladt. A Monarchia a meglévő adottságok – földrajzi helyzet, nyersanyag-ellátottság stb. – keretei között biztosított viszonylag optimális feltételeket a fejlődés számára. Magukon ezeken az adottságokon azonban természetesen nem változtathatott.” (Uo. 41. Kiemelés tőlem – B. K.)

A Romsics-narratívában ritkán szólal meg az elbeszélő efféle hangon, kiaknázva a kommentár műfaja adta lehetőségeket,⁴⁵ hiszen a (jelen elemzésben is használt) harmadik kiadás előszavában olvasható a célkitűzés: „az értékelő-ítélkező jellegét nem

⁴⁵ „A kommentáron a narrátor hangja [...] közvetlenebbül hallható.” Ennek „a narrátor szövege a leírásnál bonyolultabb megállapításait továbbítja.” Pozsival 1993, 146

túlhangsúlyozni a leíró-értelmező attitűd rovására.” (Uo. 7.) Az *ócsaló mítosz* – kitéltt pedig azért emeltem ki, mert az adott elbeszélés egy másik jellegzetességére vet fényt, mégpedig arra, hogy az elbeszélőnek a „magukért beszélő tények”⁴⁶ mögüli előtűnése gyakran áll kapcsolatban a „nemzeti ócsaláshoz” vezető történetek etikai motíváltású lerombolásával. Például olvassuk e a magyar impériumot vizsgálók írásait véleményező sorokat, akik „tragikusan félrevezető jövőképeket fabrikáltak”: „Ezek a délibábos illúziók gyorsan terjedtek, nagy népszerűségre tettek szert, s százezrek tisztánlátását homályosították el.” (Uo. 86.)⁴⁷ Hasonló jellegű a *Jóitait* értékelő megállapítás, melyet már korábban idéztünk.

A Romsics-narratívát talán az eddig tárgyaltaknál kifejezettenbben irányítja az *oppozicionális befűződés*, a dichotóm látásmódot

⁴⁶ Seymour Chaitman a *rejtett elbeszélő*ről: „A rejtett narrációban [...] egy, az eseményekről szóló hangot hallunk, ám a beszélő leplezett marad. Ezen elbeszéléstípusban a narrátor a függő beszédet is igénybe veheti hőse megnyilatkozásának, gondolatának a visszaadásához. Ugyanakkor e változat közvetítő, interpretáló személyt is feltételez” (Pozsival 1993, 142). Ezt a megállapítást akkor is érdemes figyelembe venni, amikor a történetírók a korabeli sajtót vagy magukat a történet szereplőit, mű több, a kortárs (vagy műveikben feltételezeten az adott korszaknak emléket állító) művészeket idézik mondandójuk tényszerű igazodása érdekében. Az ilyesajta célokat szolgáló idézés leggyakrabban az a konstruált történeteszerkezetnek ugyanúgy alávetett példája a korabeli fotók mellekeltése, hisz a fényképes dokumentációból is válogatni kell, de az egyéb, nem narratív jellegű mellékletek és bekezdések (például táblázat, térkép) is hierarchikusan nyerik el funkcióikat.

⁴⁷ Éppen az ilyesajta „már-már indulatos kiemelések” kapcsán jegyz meg Szegedy-Maszák: „Az olvasónak az lehet a sejtése, mintha Romsics Ignác hallgatólagosan feltételezné, hogy az általa használt nyelv állítólagos. Semleges, értéktalan beszédmód nem létezik. Legföljebb arról lehet szó, hogy a szerző nem mindig számol szavainak esetleges hatással.” Szegedy-Maszák 2000, 104.

előtérbe helyező cselekményszöveg. A „nagy történet” előrehaladását biztosító elvként meghatározónak mondhatjuk az egyes történetelemeknek – mint egy-egy ellenlétpárok – a kitüntetést és a közöttük lévő feszültség feloldódását, amely szükségszerű következmény gyanánt gombolyítja tovább a fabula fonálát. A történetalakításban az antifetikus küzdelem nem pusztán a szavak színjét szervező figuratív vonásként van jelen, mint például a Püöskei-narratívában, hanem az átfogóbb struktúrák rétegében is, ahogyan ezt összefoglalóan olvashatjuk:

„A »boldog békeidők« irodalmi és művészeti irányzatait ugyanaz a kettősség vagy átmenetiség jellemezte, mint a gazdaságot, társadalmat és politikai életet.” (Uo. 88.)

Ez a bevezető mondat a hatodik, *Külföldön és imitálás* címet viselő fejezet élén áll, hangsúlyozva az előző fejezetek tartalmának lényegét, és így némileg átírva a gazdaság elbeszéléstől addigi értelmezéshetőségeit, ugyanis ott (a fejezeten belül) nincs különösebben hangsúlyozva a kettős jelleg. A politikai életet vizsgáló fejezet rész már említett okokból erőteljesebb szelekciós jellegű. A társadalom állapotának ellentéteket keresztül megejtett tárgyalását nagyban elősegíti a sokitéleség jellemezte „emberhalmaz” csoportosítására az az eleve két elköltölt szerkezetet feltételező elvvel, mely egy másik elbeszélésből származik. (Erdői Ferenc: kettős társadalmi struktúra néven emlegetett elképzeléséről van szó.) Ezt a markáns társadalmi dichotómiát azonban némileg érvényteleníti az az egyes rétegeken belüli pluralitás, melyet a Romsics-narratíva is részletesen mutat. Az oppozíciós tárgyalásmód viszont megfigyelés szerint a felsorolt területek mindegyikénél látványosabban a *külföldön és a művészet* területének leírásában alkalmazva feszegeti a kettősség alkotói kereteket, ezzel téve kétségesé a lehetőséget a művészetek és az egyéb területek közötti összefüggéseknek a szóban forgó oppozíciós szerkezetben való, tehát együttes feltárására.

A századfordulónak nevezett történelmi korszak alkotásait ugyanis nemcsak tematikus nézőpontból, de stílusukat, műfajta-

ikat, mi több, szerzőik származását tekintve sem lehetséges mindössze két csoportba sorolni – hát még ha az összes főnti szempontot egyszerre vesszük figyelembe. (Ezt támasztják alá a művészeti ágak történeteinek diszciplinárisan saját elbeszélései, melyeket a dekadenciával kapcsolatban már szóba hoztunk.) Hogy a kettősség szemléletmódja és vele már az egyes művészetek közös nevezőre hozását célzó törekvés is milyen leegyszerűsítő és az érintett tárgyat lefokozó következtetésekre adhat alkalmat a művészeti ágak leírásában, arra tényleg néhány példa. „A századvég és a századelő magyar irodalmának e két nagy áramlata 1902-1904-ben, mintegy barométereként a polgári élet közelgő felbolydulásának, frontálisan is összehatkozott. [...] A magyar irodalomnak ez a kettőshasadása, amely egyáltalán csak tökésképe volt a gazdaság és a társadalom dualizmusának...” (Uo. 92.)

Az emblemikus szerzők jellemzése automatikusan a származásukra alapuló társadalmi besorolásukkal kezdődik: Ady „régli erdélyi kalvinista kispapok büszke, de elszegényedett utóda” (uo. 92.); Móricz „gazdálkodó apától a egy protestáns lelkész lányától született” (uo. 94.). Hogy mely irodalomtörténeti kánon értékszemponjai alapján emelkednek ki egyes szerzők az analitikus elbeszélés jobbára személytelen teréből, arról konkrétan nem szerzünk tudomást, viszont Jászai Oszkár lelkesedése Ady iránt („Ez a mi költőnk, fiúk!” – uo. 93.) némiképp sejteti a kiválasztás mércéjét. A művészek alkotói jelentőségének okait nem egyértelműen tisztán ez a csak sejtethető elvekből született kánon:

„Egy új Petőfi robbant be a magyar irodalmi és politikai életbe, egy 20. századi Petőfi, aki legalább annyira forradalmár volt, mint 19. századi elődje, ám aki ahhoz hasonlóan írt, mint Gautier és Verlaine.” (Uo. 92-93.) A Bartók és Kodály első gyűjtésének anyagából készült kiadvány „1906-ban jelent meg, ugyanabban az évben, mint Ady új versei. A válogatás jelentősége

ugyancsak Ady kötetéhez fogható." (Uo. 95-96.) „Bartók és Kodály fellépése nem csak időben esett egybe Adyéval. Jelentőségük és hatásuk is hasonló volt az övéhez." (Uo. 96.) „Hubay Jenő [...], a zenei élet Herczeg Ferencé" (uo. 94).

Az ilyesféle minősítések nemigen vesznek tudomást a művészetek összehasonlíthatóságának problémájáról.

Talán nem alaptalan a következőzés, amely a költőiség szerkesztőelvét és ennek különösen társadalmi vetületét *elitizmus*zó funkciót társít a korok művészetének tárgyalásához a Romsics-elbeszélésben. A műalkotások effajta funkcionális alkalmazása azonban korántsem probléma mentes. „Az is tanulságos, ahogyan műalkotásokat használ [tudnillik Romsics - S. K.] történeti összefüggések szemléltetésére, ám az ilyen megközelítés veszélyei is járhat. Először is nem szabad felednünk, hogy a műalkotás nemcsak, sőt elsősorban nem történeti dokumentum. Ha annak tekintjük, nem a művészileg - s egyúttal művészet-történetileg legsúlyosabb alkotásokat helyezzük előtérbe.”⁴⁸ A társadalom és a művészetek narratívájának összeilleszthetőségéről pedig ennél mindenképpen elmondható: „A haladás közhudottan másként értelmezhető a társadalom s a művészetek történetében.”⁴⁹

„A feladat azonban [...] politikailag és morálisan igazi fiktív valóság volt” (a Csorba-narratívum)

Kérdéses, hogy három, majdhogynem egy időben megjelent század-összefoglaló ugyanazon évtizedeket tagláló elbeszéléseit megvizsgálva maradjon-e még olyan sajátossága egy negyedik elbeszélésnek, mely valamelyikbe nem épült be az előzők közül.

Ha a negyedik narratíva felépítésének szerkezeti eleveit tekintem, azt mondhatom, hogy leginkább a Hanák-narratíváéra hasonlít, hiszen az eseménytörténeti kerete: „középen” ketté-

⁴⁸ Szegedy-Massák 2000, 137.

⁴⁹ Uo. 108.

metszi három tematikus fejezet, melyek mindegyikének címében olvasható a *millenniumi panoráma* szókapcsolat. (Vizuálisan ezt az elbeszélésformát leginkább egy keresztrel lehetne szemléltetni, egy-egy vonallal jelölve a történetelvű cirkonikus és a különböző folyamatok egy adott: „pillanatban” rögzített fázisainak leírását tömörítő szinkrón vetületet.) Számottevő eltérés azonban a Hanák-elbeszéléshez képest, hogy a századforduló korszaka (mely minden vizsgált esetben tartalmazza az 1890 és 1914 közötti időszakot) itt nem kap önálló fejezetet, hanem a dualizmus narratívájához tartozik. E különbség alapvető háttérként leginkább a más-más századelbeszélések részeként való tárgyalást lehet megjelölni, hiszen a Hanák-századforduló csak mintegy előtörténete az I. világháborúban gyökerező XX. századi történetnek, míg a Csorba-századforduló a II. József halálával indított XIX. század történetének befejező része, melynek utolsó mozzanatára, a századevői jelenetre még visszatérünk.

A Csorba-elbeszélés jellegzetességeinek kialakulásában véleményem szerint befolyásoló erővel bír az a tény, hogy ez alkalommal, akár a Romsics-könyv esetében, egyetlen szerző jegyzi a kötetet, és az elbeszélő kézjegyének teljes kitörése - mint a többszerzőség esetében veszélybe kerülő stílus- és hangnemi egység kívánalmának imperatívusza - nem fenyegetett. Így váltik ebben az elbeszélésben a fokalizáció szabadabbá, az elbeszélői figyelem kevésbé korlátozva vált teret, időt, modalitást, rendezheti át a hagyomány által bejáratott hangsúlyokat. Tematikáját tekintve ez az elbeszélés sem sokrétűbb a más tárgyaltaknál, de remekül kiépíti és fenntartja a történetegységét azáltal, hogy az egyes események, eseményláncolatok forrásaként leggyakrabban nem elégszik meg egy közhelyszerű konfliktusra utalással, hanem ezen túlmutató magyarázattal szolgál, nem ritkán eltávolodva a szentviten-személytelen diskurzustól az elbeszélő alakját nyilvánvalóbbá tévő műfajok, a kommentár és a magyarázat választásával. Az elbeszélő nem riad vissza attól sem, hogy explicité

legye az elbeszélés jelen ideje és az elbeszélő múlt kora közötti *distanciáé* (nem mintha ez az aspektus teljességgel hiányozna a többi narratívából). Mindazonáltal ez az elbeszélés sem tűri meg a századforduló mint hanyatlástörténet felfogásának a hagyományát az okok sokkétségének és az őket összehűző kapcsolatok bizonytalanságának hangsúlyozásával (uo. 219–220), a politikai világot csupán ezekkel összefüggő felszíni jelenségeként aposztrofálva. A „duallizmuskori gazdaság: sikertörténet vagy dekadencia” gordiuszi csomóját egyetlen mondattal vágja át:

„A fejlődési mutatók óvatos összevetéséből egyfelől kiderül, hogy korszakunkban az Osztrák–Magyar Monarchia bruttó nemzeti terméke lassan az európai átlag alá süllyedt, miközben a gazdasági növekedés üteme – leginkább a relatíve alacsonyabbról induló Magyarországon – folyamatosan növekedett.” (Uo. 231.)

Sajátos viszont a történet vége. Ami a talán meglepő mozzanathoz vezet, az az utolsó mozdulat elmaradása, mely meglehetősen szokatlan effektus, és amellyel kiélezi a korszakhatárokat. Gavriło Princip életének és működésének ez az egyetlen közlendő pillanata egyébként – a Romska-narratívát kivéve – mindhárom történetben egészen részletes nagytításban, drámai hangsúlyozásban (mondhatni „akciófilm-minőségben”) kivétel nélkül szerepel. Talán megbocsátható, ha a szemléletesebb összehasonlítás céljából egymás mellé téve egyenesen idézzük most e három változatot, hogy a történetek különbségét és a drámai felfokozást illusztráljuk, valamint e korszakalkotóvá emelt eseményt saját elbeszélésünk zárlatává is avassuk:

„Gavriło Princip és társai egy jó előre tudtak már Ferenc Ferdinánd boszniai újáról. Belgrádból bombákkal és revolverekkel felszerelve hárommal érkeztek Sarajevóba. A trónörökös pár programját a helyi lapok részletesen ismertették. A merénylet tervét ennek megfelelően véglegesítették. A díszvendégeket és kíséretüket szállító kocsi sor útvonalának szélén kettesével helyezkedtek el. A hintók 10 óra után tüntek fel az Appelquist-ru. Nedeljko

Čabrinović dobta a bombát, de az a kocsi tetejéről az úttestre pattanva robbant. Ferenc Ferdinánd és felesége sértetlen maradt. A merénylőt elfogták. A kocsi sor mintegy fél óra múlva folytatta útját. 10 óra 50 perckor egy keskeny utcához érve Princip kétszer lőtt. Mindkét lövés halálos volt. Őt is elfogták. A kihallgatások nyomán azonnal kötött a szálak Belgrádba vezetnek.” (Póloskei/20. 77.)

„Gavriło Princip és társai egy jó előre tudtak már Ferenc Ferdinánd boszniai újáról. Belgrádból bombákkal és revolverekkel felszerelve érkeztek Sarajevóba. [...] A hintók 10 óra után tüntek fel a várost észelől folyócska rakparján. Nedeljko Čabrinović dobta a bombát, de az a kocsi tetejéről az úttestre pattanva robbant... (Uo. 455. Csak az általam kiemelt különbségeket demonstráló vonatokat idéztem.)

„A június 28-ai, sikeres és látványos katonai szemle után a tartományi fővárosba visszatérő főhercegi pár a protokoll szerint a Miljacka partján sorakozó tömeg színterén között hajtatót a városháza felé, hogy fogadja a »nép« lödolatát. A kíváncsiskodók között azonban már ott lapultak az Ifjú Bosznia mozgalom Belgrádban kiképzett, mindenre elszánt terroristái. Az Alma-parton Nedeljko Čabrinović készült a zsebében rejtgetett kézlgránat kibiztosítására, míg pár sarokkal odébb Gavriło Princip markolta meg revolverét...” (Csorba 2000, 249.)

Összegzőképpen talán levonhatjuk a fentiekből azt a következtetést, hogy a történész nem nélkülözheti egyrészt sem a történetet (habár az analitikusnak nevezett irányzat törekvéssel kelthetnek ellenkező benyomást), sem pedig a történelmi jól formáltságának igényét, hiszen a múlt reprezentációja sikertelen az események történetbe illesztése nélkül, de legalábbis kétséges a megérthetősége. A reprezentáció felépítése során pedig rákényszerülünk arra, hogy az elbeszélések eszköztárával operáljunk: szereplőket emelünk ki és fokozunk le, tereket választunk színlhelyül, manipuláljuk az időt, gyorsítunk, lassítunk,

tördeljük – mindezt úgy, hogy lehetőleg minimalizáljuk az olvasó értelmezési lehetőségeit. Egysszóval: a történész Janus-arcú egyfelől nézve az irodalmi szerzőre, másfelől tekintve azonban a tudósra. E két szerepkör küzdelme olykor erősen megingathatja a történet koherenciáját és jólformáltságát, miáltal a meggyőzést (a történész bevallott vagy elhallgatott célját) fenyegeti veszély – emiatt lehet mindenképp szükség arra, hogy megfontolás tárgyává tegyük a történetírás elbeszélés-jellegének feltételeit.

Irodalom

- Bruner, Jerome: A gondolkodás két formája. In László János – Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 5*. Budapest, 2001. Kijárat Kiadó. 27–57.
- Burke, Peter: Az eseménytörténet és az elbeszélés fölélesztése. In *Narratívák 4*. Szerk. Thomka Beáta, Budapest, 2000. Kijárat Kiadó. 37–52.
- Csorba László: *A újközéleti szöveg története*. Magyar századok. Budapest, 2000. Pannonica Kiadó.
- Foucault, Michel: *A tudás archeológiája*. Ford. Perczel István. Budapest, 2001. Atlantisz Kiadó.
- Gergely András (szerk.): *19. századi magyar történelem 1790–1918*. Budapest, 1998. Korona Kiadó.
- Gerle János: Századfordulós stílusirányzatok. In Sisa József – Wiebenson Dora (szerk.): *Magyarország építészetének története*. Budapest, 1998. Vince Kiadó.
- Gilman, Richard: *A dekadencia, avagy egy jelző különös élete*. Budapest, 1990. Európa Könyvkiadó.
- Gyulai Gábor: Fin de siècle – történetírás. In uő: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Budapest, 2000. Napvilág Kiadó.
- Hanak Péter: Miért fin de siècle? *Café Babel*, 1993. 4. sz.

- Jauss, Hans Robert: Az irodalomtörténet mint az irodalomtudomány provokációja. In uő: *Recepcióelmélet – esztétikai impresszionizmus – irodalmi hermeneutika*. Budapest, 1999. Osiris Kiadó. 36–85.
- Kulcsár-Szabó Zoltán: A „korszak” retorikája, a korszak- és századforduló mint értelmezési stratégia. *Literárium*, 1996. 2. sz. 127–143.
- Löwith, Karl: *Világtörténelem és történetírás*. Budapest, 1997. Atlantisz Kiadó.
- Pölskei Zoltán: *20. századi magyar történelem 1900–1994*. Társaság. Gergely András–Izzák Lajos, Budapest, 1997. Korona Kiadó.
- Pozsvai Györgyi: Nézőpont és közlés mód. *Literárium*, 1993. 2. sz. 130–146.
- Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Budapest, 2001. (1. kiadás: 1999), Osiris Kiadó.
- Sághy Mariann: Az ókor alkonya? *Café Babel*, 1993. 4. sz. 63–75.
- Szegedy-Maszák Mihály: Az elbeszélő szövegek rétegei. In uő: *„A regény, amint írja önmagát”*. Budapest, 1998. Korona-Nova Kiadó.
- Szegedy-Maszák Mihály: Megszakított folytonosság a magyar történelemben. In Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. *Literárium*, 2000. 1. sz.
- Táttai Szilárd: Az 'ÉN' az elbeszélésben. *A perszonális narráció szövegtani megközelítése*. Budapest, 2002.
- Thomka Beáta: *A pillanat formái. A rövidtörténet szerkezete és műfaja*. Újvidék, 1966. Forum.
- Thomka Beáta: *Beszél egy hang*. Budapest, 2001. Kijárat Kiadó.
- White, Hayden: A történelem poétikája. *Acta*, 2001. 1. sz. 134–164.

A borító Kocostői-Kriesch Aladar *Az ember léte* című művének felhasználásával készült.

ISBN 963 9211 75 6

Felelős kiadó a Századvég Kiadó igazgatója

Olvasószerkesztő Némusi Tünde

A borítót tervezte Törner Ágnes

Készült a BQ-LA Kft. nyomdájában

Felelős vezető Rózsaudó György Sándor

E tanulmánykötet fiatal, pályakezdő tudós szerzői a történelemtől gondolkodva határozottan szakítanak a régi vágású, a tudomány XIX. századi eszméjében (és eszményében) fogant szemléletmóddal. Útkeresésük legnagyobb értéke talán éppen az, hogy nem a jól-rosszul elsajátított új, állítólag posztmodern ihletésű, tudományos paradigma pusztá deklarálására, hanem helyette sokkal inkább arra törekednek, hogy konkrét témákat elemezve bizonyítsák az újmódi intellektuális érzékenység és műveltség feltételezhető (és általuk be is bizonyított) tudományos hasznát. Ez teszi különösen érdekessé és megnyerővé a Szent Ignác Szakkollégium diákjai által alkotott tudományos műhely újabb jelentkezését.

GYÁNI GÁBOR

1990. - F1

ISBN 963031170-6

9 789630 311707